

Recensioner i Scandia

Traditionens makt är stark; ibland kan den dock brytas. Som i varje häfte omnämnes, grundades Scandia år 1928. Endast i enstaka fall har tidskriften hittills innehållit recensioner.

Fr o m detta häfte, 1995:2, skall recensioner finnas enligt redaktionens nyligen fattade beslut. Vad som kommer att recenseras är böcker i svensk och icke-svensk nordisk historia. Vi önskar, att recensionerna skall vara ganska kortfattade; man skall dock få en uppfattning om vad respektive bok handlar om och om dess upplägning.

Vår ambition är, att varje häfte skall innehålla cirka 15 recensioner. Det ger ett 30-tal recensioner per årgång. Det är, anser vi, ett väsentligt tillskott av uppmärksamhet riktad mot ny historisk litteratur.

Vi välkomnar såväl böcker som recensenter.

Bengt Ankarloo
redaktionens ordförande

Sverker Oredsson
huvudredaktör

Sverker Oredsson, Lars Andersson (red.), *I historiens spegel. Långa linjer och tvärsnitt*, Akademiförlaget, Göteborg 1995. 470 s.

Att skriva en lärobok som behandlar hela mänsklighetens historia och med ambitionen att täcka in såväl den globala som den svenska utvecklingen, är en uppgift som bär respekt med sig. Ur den väldiga mångfald av gångna händelser, faktauppgifter och skilda perspektiv som historien utgör skall ett relevant urval göras, vilket i sin tur skall presenteras på ett vägvinnande och engagerande sätt. I "I historiens spegel" har elva forskare (tio historiker och en idéhistoriker) åtagit sig denna grannliga uppgift.

Förutom ovanstående krav har författarna brottats med de senaste direktiven för gymnasieskolan. Enligt dessa skall gymnasieeleven bl a ställas inför, och lära sig hantera, skilda sätt att se på det förflutna, komma i kontakt med det svenska kulturarvet, samtidigt som en förståelse skall uppnås för människors bakgrund och levnadsvillkor på olika håll i världen.

I förordet anknäver redatorerna Sverker Oredsson och Lars Andersson till dessa målsättningar. Stor möda har ägnats för att visa på den globala utvecklingen, varvid Sverige emellanåt på ett förtjänstfullt sätt får tjäna som exempel för en generell utveckling. Det ges även ett stort antal exempel på principen om att det finns skilda sätt att betrakta det förflutna på. Det betonas i Eva Österbergs inledningskapitel om vad historia är, och det kommer även till uttryck i bokens uppläggning med sju tvärsnitt. I dessa skall elever och lärare få fördjupad kunskap om olika historiska fenomen, samt komma i kontakt med en ny gruppering av stoffet. Det har inte heller gjorts några försök att harmonisera framställningen kring en historiesyn eller ideologisk uppfattning. Sålunda efterföljs den kronologiska genomgången, vilken upptar merparten av boken, av intressanta och initierade essäer om manligt och kvinnligt (Christina Carlsson Wetterberg), klasser och klassmotsättningar (Lars Edgren), nation och etnicitet (Rune Johansson), vi och dom (Lars Andersson), rätten i samhället (Bengt Ankarkloov), vetenskapens värld (Gunnar Broberg) och svensk miljöpolitik under 1900-talet (Lars J. Lundgren), där alla avsnitt utom det sistnämnda spänner över stora avstånd i tid och rum.

Det visar sig att det har varit betydligt svårare att tillämpa konkreta inslag av vidareförmedlingen av kulturarvet. Redatorerna undviker – liksom kursplaneförfattarna – att definiera vad kulturarvet egentligen är, och vad det kan tänkas innebära vid författandet av en gymnasielärobok. Visserligen ges ett antal exempel, luthersk reformation, stormaktstid, folkrörelser och den framgångsrika industrialiseringen, men dessa är så pass allmänna att de inte ger någon fortsatt vägledning om vad kulturarvet är. Eller skall det tolkas så att allt som berör den lutherska reformationen, stormaktstiden etc i Sverige hör till kulturarvet? Läsaren får inga ytterligare förklaringar, varken i förordet eller i de efterföljande texterna, vilket i extremfallen kan leda till att allt – eller ingenting – som står om Sverige i boken, kan uppfattas som tillhörande kulturarvet.

I mångt och mycket präglas "I historiens spegel" av en uppläggning, vars bakgrund behandlas av Sverker Oredsson i ett avsnitt om vetenskap och kultur under upplysning och romantik. I detta diskuterar han förändringen i början av 1800-talet vad gäller universitetens uppgifter. Med början i Preussen under bröderna von Humboldts ledning framhölls inte längre enbart universitetens kunskapsförmedlande åtaganden. Vid sidan av undervisningen framfördes forskningsuppgiften som en minst lika viktig verksamhet.

Tydligt är många andra läroböcker tar "I historiens spegel" fasta på denna dubbla uppgift, då respektive författare anknäver till sina forskningsområden, med uppgift att förmedla sina kunskaper på ett i det närmaste populärvetenskapligt sätt. Om vi dröjer ett ögonblick med att diskutera förmedlingsaspekten, utan koncentrerar oss på forskningssinriktningen och texternas faktainnehåll, står det klart att det är nyanserade och aspektrika texter som presenteras. Med undantag för att avrättningen av Mussolini och den tyska kapitulationen i Italien sker ett år för tidigt i "I historiens spegel" är det tillförlitliga och korrekta uppgifter som tillhandahålls. Dessutom framgår det genomgående att författarna har vinnlagt sig om att integrera och presentera den senaste till buds

stående forskningen inom sina specialområden vilket i många fall, särskilt i fråga om tvärsnittet, leder till att texterna uppvisar vissa likheter med handböcker på universitetsnivå.

Samtidigt som det finns uppenbara fördelar med en så pass komplex och ambitiös historieskrivning, finns det risker för att förmedlingsaspekten blir lidande. En sådan svårighet kan exemplifieras med bokens presentation av en global historia. Mot fördelen av att eleverna får rikliga möjligheter att studera utvecklingen över stora tids- och rumsomfång, vilket förhoppningsvis leder till ökad förståelse för andra kulturer, står en nackdel som bl a har uppmärksammats av en av bokens författare, Åke Holmberg. I ett annat sammanhang har Holmberg skrivit att "(e)n av orsakerna till att universell historia i betydelsen global också för oss praktiskt taget är utom räckhåll, är kanske just att händelserna får för många rum att äga på, för många scener, för invecklad när-var-struktur" ("Historiemedvetande och tidsuppfattning", i *Tidsopfattning og historiebevidsthed, Studier i historisk metode* 18, Århus 1985, s. 96).

Bitvis gäller detta för Holmbergs egen text i "I historiens spegel", som behandlar 1900-talet. Framförallt då avkolonialiseringen i Afrika avhandlas får de enskilda fallen stort utrymme, vilket som tidigare sagts i och för sig bidrar till en nyanserad och mångfasetterad framställning, men som även leder till ett uppräknande av en stor mängd namn och politiska partier, som inte är alldeles enkla att särskilja för de gymnasieelever som inte är specifikt intresserade av Afrikas efterkrigstida historia. Samma problematik återfinns redan tidigare i boken. Då Dick Harrison redogör för historien fram till 1500 är det emellanåt fara för att tappa bort sig bland de många stammar, folkslag, dynastier och religioner som presenteras. Dessutom försvåras synliggörandet av långa linjer och trögrörliga mentaliteter, vars stora betydelse framhålls av Österberg i inledningskapitlet, om nedslagen i tid och rum blir alltför många.

Författarna är förvisso inte omedvetna om problematiken. Till hjälp för läsaren inleds varje avsnitt i den kronologiska framställningen av en sammanfattning, vari periodens viktigaste kännetecken presenteras. Ett koncentrat av dessa sammanfattningar återkommer i en samtidighetstabell, som sträcker sig från 50 000 f. Kr. fram till 1995 och som omfattar Asien, Afrika, Amerika, Europa och Norden. Till yttermera visso beledsagas texten av en stor mängd alldeles utmärkta kartor och illustrationer, som dels underlättar läsandet, dels bidrar till att förhöja bokens estetiska värde.

Men hjälpmedlen till trots står det klart att "I historiens spegel" kräver mycket av både elever och lärare. De sistnämnda måste på grund av bokens faktatäthet underlätta elevernas läsande genom att göra fler urval än vad läroboksförfattarna har gjort. I annat fall är det fara för att "I historiens spegel" blir en alltför svårsmält läsning för många gymnasister. Ovan sagda gäller i mindre grad de sju tvärsnittet, som borde lämpa sig alldeles utmärkt som fördjupningskapitel, där elevernas egna intresseområden kan få vara vägledande. Fördjupningen underlättas dessutom av de generösa litteratur-anvisningar som återfinns mot slutet av boken.

Sammantaget framstår "I historiens spegel" som en mycket ambitiös och gedigen gymnasielärobok som ställer höga krav på såväl elever som lärare. Därför kräver den också ett rimligt antal undervisningstimmar, varför det är nödvändigt att nedskärningarna för historieämnet i skolan upphör. Annars har läroböcker av ovanstående karaktär ringa framtid i skolan. Avslutningsvis skall det framhållas att man inte alls behöver tillhöra gymnasieskolan för att ha glädje av "I historiens spegel". Genom att uppvisa både bredd och djup är den en stimulerande läsning för alla historieintresserade.

Ulf Zander

Centennia. A cartographic guide to the history of Europe & the Middle East, Clockwork Software, Chicago (återförsäljare i Sverige: Axiom Film & Data, Linköping).

Programvaror för datorer avsedda att användas av historiker, lärare och intresserad allmänhet; kan det vara något att ha? I dessa tider då allt fler multimedieprodukter kommer ut på marknaden kan det finnas anledning att då och då uppmärksamma dylika produktioner. Centennia är ett program som främst består av två omfattande integrerade databasfiler. I den ena finns ett stort kartmaterial med relativt fin grafik, som visar hur de politiska gränserna i västerlandet – från Norden i norr till Nordafrika i söder och från Marocko i väster till Iran i öster – förändrades från månad till månad mellan åren 1000 och fram till dags dato. Över 9000 gränsändringar finns samlade här. De visar det Byzantinska rikets uppgång och fall såväl som det moderna Sovjetunionens. I den andra filen finns texten till dessa kartor, där krigen, ockupationerna och fredssluten samt något om politiska företeelser i övrigt återberättas på ett lättbegripligt sätt.

Med programmet kan man åka framåt och bakåt i tiden genom enkla manövrer och t.ex. jämföra gränsdragningarna vid två olika tidpunkter i historien. Det går vidare att söka upp olika platser, personer och händelser genom ett lättanvänt index samt göra utskrifter av såväl kartmaterial som tillhörande text. Här och var finns det dock mindre fel i de uppgifter som samlats i databasfilerna. Gränsmarkeringar överensstämmer t ex inte alltid med de som återfinns i tryckta och publicerade verk om samma tid och episoder i historien. Det största problemet med programmet tycks dock vara att det ännu ej förmår skilja mellan gränsförflyttningar som uppnåtts genom ockupationer och sådana som uppnåtts via förhandlingar och fredsslut. Det är också – med tanke på den multimedieproduktioner som nu i en allt jämnare ström utkommer – ett alltför dyrt program för den som endast intresserar sig för ämnet historia. Det tycks istället främst vara avsett för institutioner med god ekonomi.

Programmet lämpar sig därför möjligen för undervisning och produktion av översiktskartor för främst Europas historia på grundskolans högstadium samt gymnasieskolan.

Kenneth Johansson

M.K. Lawson, *Cnut; The Danes in England in the Early Eleventh Century*. London and New York 1993. xiii + 290 s.

Alexander R. Rumble [ed.], *The Reign of Cnut: King of England, Denmark and Norway*. London 1994. xvii + 341 s.

Ingen har sedan 1912 vågat ge sig i kast med en biografi över Knut den Store, trots hans viktiga roll i tidigmedeltida engelsk och skandinavisk historia. Det är inte helt förvånande; källorna för hans liv och tid kan åtminstone vid en första anblick te sig avskräckande torftiga. Men nu försöker inte mindre än två ambitiöst upplagda böcker sprida nytt ljus över denne härskare över tre kungariken, som i det allmänna medvetandet inte lever kvar i mycket mer än en anekdot om ett futilt försök att stoppa vågornas gång.

De båda arbetena skiljer sig starkt i betoning och angreppssätt. Lawsons monografi koncentrerar sig huvudsakligen på Knuts engelska karriär, och kan betecknas som en förhållandevis traditionell källkritisk utvärdering av det empiriska stoffet, ur olika synvinklar. Det av Rumble utgivna verket består av en rad artiklar (inkluderande en av Lawson själv) vilka söker nya infallsvinklar på den illa dokumenterade härskarens regering – politisk-historiskt, kulturellt-litterärt, numismatiskt, onomastiskt. På det hela taget måste sägas att samlingsverket på ett betydligt bättre sätt lyckas få fram något nytt och intressant, något som inte minst hänger samman med att flera bidragsgivare

undviker en ensidig betoning på anglosaxiskt källmaterial till förmån för arkeologiskt stoff och skandinaviska källor.

Lawson är relativt väl inläst på det skandinaviska forskningsläget, men hans huvudmaterial är engelska krönikor, diplom, numismatiska data m m. De långa diskussioner han för om källmaterialets användbarhet leder honom till en kritisk men knappast radikalkritisk hållning. Han erkänner att det knappast finns någon möjlighet att komma Knuts personlighet inpå livet; däremot kan källorna visa hur han *velat* framstå för om- och eftervärlden. Å andra sidan vill han gärna tro att även de sent nedtecknade källorna möjligen kan tillföra något (inklusive skrönan om hur han befallde havets vågor att stanna!). Hans omdöme om Knuts långsiktiga roll i engelsk historia är förhållandevis negativt; han tog över ett trots alla olyckor relativt välfungerande engelskt rike, men hann inte sätta sin prägel på det i högre utsträckning, lika lite som sina i förtid bortgångna söner. Erövringen 1016 kan inte alls ses som en skiljelinje i landets historia på samma sätt som den som skedde femtio år senare.

Bidragsgivarna i Rumbles samlingsverk betonar också att Knut i första hand var *engelsk* kung, men utsträcker diskussionen till danska, norska och svenska förhållanden. Framför allt kan nämnas två idérika essäer av Peter Sawyer och Niels Lund om den politisk-historiska kontexten, och en analys av den skaldepoesi som riktats till Knut, av Roberta Frank. Det hör möjligen till saken att inte alla artiklar kan vara av samma intresse; J. Crooks studie över Knuts benknotts sentida öden förefaller rätt överflödigt, och M.D. O'Haras långa artikel om en nyfunnen myntstamp har kanske för mycket av specialstudie över sig för att vara av verkligt allmänt intresse.

Flera detaljer i de båda böckernas framställning går tvärt emot den äldre Weibullsk-Mobergska uppfattningen om Knuts verksamhet, bl a vad gäller det dunkla förhållandet till Sverige. Bo Gråslunds omlokalisering av slaget vid Helge Å till Mellansverige tas av bidragsgivarna upp som ett rimligt alternativ, och de flesta författarna är också tveksamma till om slaget – i motsats till kriget – slutade med en avgörande dansk-engelsk seger. Man är också ense om att Knuts på numismatiska belägg antagna värde över centrala Svealand är föga troligt.

I Lawsons bok har vi fått en nyttig genomgång av det rådande forskningsläget, som likväl lämnar läsaren med intrycket att mer kunde gjorts. Många av de perspektiv man saknade hos Lawson återfinns i Rumbles samlingsverk, som kan betecknas som ojämnt men på det hela taget läsvärt – i sina bästa stunder även för den allmänne läsaren.

Hans Hägerdal

Herman Schück, *Engelbrektskrönikan. Tillkomsten och författaren*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Historiska serien 22. 1994.

För ett halvt sekel sedan och mera var Karlskrönikan föremål för en livlig debatt bland historiker och nordister. Ett centralt problem rörde partiet om Engelbrekt, dess tillkomst, källor, trading osv. Ett sista längre specialinlägg om Karlskrönikan publicerades av Salomon Kraft 1937.

Nyligen har Herman Schück aktualiserat några av de viktigaste stridsfrågorna kring Karlskrönikan i en omfattande skrift "Engelbrektskrönikan. Tillkomsten och författaren". Schück tror liksom en gång Erik Neuman, att den tyskättade Johan Fredebern (också kallad Hans skrivare) egenhändigt skrev ner en del av kröniketexten i codex KB D6. Men vad mera är, han biträde Neumans mening, att Fredebern förevigade en av honom själv författad text. Fredebern var nämligen, anser Schück, mannen bakom verserna 1–2765 (enl. G.E. Klemmings utgåva; och härtill vissa av senare bearbetare strukna partier).

En värdefull nyhet i Schücks skrift är utredningen om Johan Fredeberns tyska börd. Vapnet i hans sigill överensstämmer med det vapen, som fördes av ätten Ketelhodt med

hemvist i Mecklenburg. Den förste kände medlemmen var en riddare Vredebern (1200-talet). Upptäckten leder Schück in på en idé rörande befälhavaren på Stockholms slott Hans Kröpelin, en av kung Eriks män alltså. Kröpelin var mecklenburgare, därav bl.a., menar Schück, krönikans påfallande välvilliga behandling av honom. Men Kröpelin var tydligen en förnuftig och balanserad person som åtnöt allmänt förteende, till skillnad från så många av kung Eriks fogdar. Det kan kanske räcka som förklaring. I sammanhanget går Schück Johan Fredebern in på livet som enskild person och offentligt verksam, en mycket givande studie.

Ett resultat av krönikeforskningarna, som Schück uppenbarligen lägger stor vikt vid, är teorin att Fredebern hade flera mindre diktpartier redan liggande så att säga i lager, då han tog itu med sin krönika. Flera av dessa smådikter ger Schück namn: bl.a. "Käromålsdikten" (verserna 1–715), "Gillekvädet" (grovt taget verserna 2238–2266) samt "Engelbrektsdikten" i huvudsak verserna 1791:1–51 och 2593–2763 (inte att förblanda med "Engelbrektskrönikan") m.fl.

Schücks genomlysning av dessa partier ger honom viktiga bidrag till karakteristiken av Johan Fredebern. Jag menar emellertid, att hans argumentation stundom har vissa brister. Låt mig ta ett par exempel.

"Gillekvädet" beskriver ett "utlop" av Stockholms slotts danska försvarare mot de belägrande svenska borgarna. Angreppet blev tillbakaslaget, och framgången firades av borgarna i de "starke bolwerke", som de just hade uppört som beredskap inför nästa anlopp:

borgare sate ther vnder nat oc dagh
quadhe drukko oc gjorde them gladh.

Ordet *qväda* har Schück funnit i några gillestadgar, och det ger honom anledning att hävda, att "dikten" ursprungligen är tillkommen för att framföras vid ett gille" (Schück s. 64). Schück t.o.m. daterar evenemanget: "vid en fest under förra halvåret 1436".

Nu är det så, att *qväda* 'sjunga' var ett vanligt ord i fornsvenskan och avgjort inte hemmahörande speciellt i gillessammanhang. Vad mera är, hela frasen, där Karlskrönikans *qväda* ingår, synes ha varit commune bonum. Den förekommer också t.e.x. i Sturekrönikan 2, vers 2382–83 (som handlar om glädjen efter slaget vid Brunkeberg):

the swänske om qwällen alla qwadho
drukko och gjorde siik ala gladha.

Scenen påminner ju om borgarnas glädjefest i "bålverken" utanför slottet, och någon gillesritual har vi ingen anledning att räkna med.

Första delen av det krönikeavsnitt, som hos Schück får heta "Engelbrektsdikten", omfattar som antytts ovan de strukna versraderna 1791:1-51. Något som skiljer huvuddelen av detta stycke från hela Karlskrönikan i övrigt är den avvikande rimflätningen, i huvudsak *aab ccb, ddb eef* osv (mot *aa bb cc* osv.). Schück menar (s. 67 f.), att stycket låter en urskilja ett antal strofer om i ett fall 9 versrader, i övrigt 6 rader. Dessa "strofer" skulle "till innehåll och språkform klart markera sig som avgränsade enheter". Med "språkform" syftar väl Schück på att fem av "stroferna" inleds med nämnande av "aktörer" eller lokaler: *Engelbrekt, Herr Bengt* osv. respektive *Nyköpings kloster, Tälje* osv.

Här borde Schück försiktigtvis ha undersökt hur krönikan i övrigt ter sig.

För det första är långa krönikeavsnitt, där sexradiga partier låter urskilja sig, mycket vanliga (t.ex. verserna 614–631, 640–663, 670–699, 716–733, 792–857 osv. osv.). För det andra är långa upprepningar av personbeteckningar och lokaler också vanliga i krönikan (t.ex. verserna 948–979, 1002–1044 (–47), 1302–1317, 3394 osv.). Därtill kommer, att Schücks "strofer" VI och VII ingalunda är sexradiga. De bildar en tolvradig enhet med rimflätningen *aab ccb ddb*. Med detta slutar den från krönikeknitteln i övrigt avvikande rimflätningen.

Som jag nyss antydde, tycks mig Schück driva tesen, att Engelbrektskrönikans författare diktade med inriktning på ett slags logiskt och kronologiskt sammanhang, en "huvudhandling" (s. 82), där han efter hand placerade in ett antal stycken, som redan var färdiga, författade av honom själv (eller kanske stundom av någon annan). Gång på gång

möter läsaren formuleringar som *skjutits in*, *inskott*, *sticks in* osv. Man undrar ju bara hur krönikeförfattaren skulle ha burit sig åt, om han i diktandets stund ville skildra en viktig episod i sin krönika. Han måste ju producera knittelvers om händelserna. Att nu, 500 år senare, visa att avsnitten ifråga fanns färdiga sedan längre eller kortare tid, förefaller mig vara ett mycket vanskligt företag, man må spåra inplaceringsproblem eller inte. Därtill menar Schück, att krönikeförfattaren kan antas ha varit en "litterär hantverkare", som sannolikt inte lyckades bättre med huvudkrönikan än med de "inskjutna" styckena. Hur kan då det ena skiljas från det andra?

Låt mig ta ett par exempel på Schücks metod. I krönikan skildras linköpingsbiskopen Knut Bossons och hans truppers stormning av Rönö (vv. 1479:9–24; utgåvan s. 333 f.). Stycket gör, menar Schück, intryck av beställningsrimmeri, oorganiskt instucket i krönikeskildringen. Någon bevisning levereras inte, mera av förmodanden. (Att stycket har strukits av en senare bearbetare bevisar ju ingenting). – Om "roskarlarnas" insats mot fogden på Östhammar säger Schück, att den beskrivs genom "ett inskott, som bryter en text". Men om krönikeförfattaren nu fann, att händelsen var viktig och värd att skriva om, hur skulle han då göra om inte placera den på det ställe, där den logiskt och kronologiskt närmast hörde hemma?

Av, på sätt och vis, motsatt art är problemet med drottning Margaretas militära aktion på Gotland 1403 (vv. 27–64). Enligt Schück, som här ansluter sig till Kjell Kumlien, är stycket en interpolation, hämtad från ett långt senare tillkommet avsnitt, som handlade om Karl Knutssons Gotlands-äventyr. I krönikan kommer Gotlands-episoden så att säga lite för tidigt, före beskrivningen av hur Erik av Pommern kommer till Sverige och hur han valdes till kung (1389–1401). Schück finner också i avsnittet speciella verstekniska brister, dock utan att ge belägg.

Enligt vad jag förstår kan den lilla kronologiska inadvertensen bero på att krönikeförfattaren ville klara av gotlandsepisoden före beskrivningen av Erik av Pommerns ankomst och hans vidare öden. Erik hade ju ingenting med aktionen på Gotland att skaffa. Skildringen av Eriks mellanhavanden med svenskarna inrymmer ju mängder av svensk klagan. Interventionen på Gotland medförde, att en skatt måste läggas på svenskarna, något som *jille* behagade dem. På det sättet kom Gotlands-avsnittet att ge en lämplig inledning till krönikans fortsättning.

Möjligheten av att det har funnits en dikt om Engelbrekt, som skulle vara mer eller mindre fragmentariskt bevarad i Karlskrönikan, har diskuterats av många forskare alltsedan G von der Ropps tid. Herman Schück tar upp en idé av Ivar Andersson och anser sig kunna visa, att en sådan dikt inte bara har existerat utan att den är bevarad i sin helhet men fördelad på två olika ställen i krönikemanuskriptet.

Schück hävdar alltså mycket bestämt, att versraderna 1971:1–51 och 2593–2763 har utgjort en sammanhängande dikt om Engelbrekt – tidigt författad av Fredebern och i sinom tid infogad i krönikan. Kanske har han rätt. Men det finns omständigheter som kan anföras emot tesen. Den varierande rimflätningen är ju en. En annan är att i versraderna 1971:35–51 är det Erik Puke, som står för handlingarna; Engelbrekt nämns inte alls. Också i versraderna 2703–2737 förloras tråden. De handlar om Magnus Bengtssons olika förehavanden efter mordet. Först med rad 2738 kommer krönikeförfattaren – eller ärediktsförfattaren – tillbaka till Engelbrekt, nämligen med berättelsen om hur dennes döda kropp tas om hand av bönder och placeras i kyrkan i Örebro. Så vitt jag kan se, finns det ingenting som hindrar oss från att betrakta vv. 2593–2763 som en på normalt sätt tillkommen del av krönikan.

Att upproret på 1430-talet mot unionskungen Erik av Pommern i hög grad var en bonderesning har många forskare hävdat, bl.a. Jerker Rosén (Svensk historia I s. 289) och Erik Lönnroth. Schück är kritisk. Han hävdar att Karlskrönikan ger bilden av bönder, som visserligen angriper fogdar och slott inom sitt närområde men f.ö. är ganska överksamma; de tar t.ex. inte del i landsomfattande operationer. Dessa skulle ha skötts av frälsemännen och deras följen. I förbigående medger dock Schück (s. 101), att de uppbådade upplanningarna "ges en mer folklig framtoning".

Ordet *allmoge*, som förekommer i samband med valet av hövitsmän (vers 2317), tolkar Schück som syftande på "köpstadsmän". Detta vore, så vitt jag vet, det enda fall då krönikan använder orden *allmoge* på detta sätt. Det finns ingen anledning betvivla, att krönikans term *alla meena*, också använd i samband med valet, avser bönder och därmed jämställda vid sidan av de andra stånden.

Engelbrekt kallar samman "östgötha alla" (v. 1214) för ett angrepp på Stegeholm. Därvid nämns frälsemän som befälhavare. Men detta ger ingen anledning att förneka, att bönder kan ha ingått i angreppsstyrkan. Schücks omdöme, att hären "förefaller vara frälsefölje" har inget stöd i texten.

Herman Bertran, som kommanderade "then andra skaran", drog mot "Rummelborgh", som han omringade. Befälhavaren på slottet vägrade att kapitulera. "The bönder" blev "wreedha", och de bar fram "wasa" inför stormningen (v. 1282).

Värmlänningarna, som följde Engelbrekts kallelse, benämns dels "almogen" (v. 1339), dels "the bönder" (versraderna 1372, 1379 och 1382). Dessa trupper stred i fortsättningen i Västergötland, där de bl.a. kämpade vid *Agneholm* och *Axevall*. Om böndernas tapperhet berättar särskilt verserna 1363 till 1387.

Striderna i Hälsingland och på Åland utkämpas tydligen av bondeuppbåd, i fallet Hälsingland under Erik Pukes befäl. Tesen om böndernas klena insats i upprorskampen kan jag alltså inte ansluta mig till.

Vid kung Eriks ankomst till Stockholm 1434 bjöd Engelbrekt, som var i Västerås, ut "man af huse (v. 1532), nämligen "riddare, svenner, bönder och städer", alltså ingalunda bara frälsets folk. Till Stockholm förde Engelbrekt med sig västmanlänningar, närkingar och sörmänningar.

Vid mötet i Arboga 1436 samlades det andliga och världsliga frälset samt borgare och "alla meena", dvs. bönder och jämställda.

Ett tydligt tecken på att krönikeförfattaren vill framhäva adeln finner Schück i termen *the svenska*. Denna är mycket vanlig: den förekommer 90 gånger i vers 1–2270. Den skulle enl. Schück (s. 50) vara mer eller mindre liktydig med det svenska frälset. Naturligtvis betyder uttrycket ifråga 'svenskarna', och det används i motsättning till *the danska*, *the lybska* och så vidare. Då tal är om de svenska stånden används naturligtvis aldrig *the svenska* i motsats till köpstadsmän och bönder. (Jag medger, att Schück [i not 6 s. 57] drar fram ett par egendomliga exempel med *the svenska*, men enligt vad jag förstår rör det sig om tillfälliga utslag av tanklöshet hos krönikeförfattaren). Att *the svenska* ofta används om representanter för frälset hänger självfallet ihop med att det var sådana personer, som representerade riket inför utlänningar.

Jag har här, som recensenter brukar, givit större plats åt kritiska synpunkter än åt kommentarer till det värdefulla i Schücks mycket innehållsrika och idérika bok. Men avslutningsvis vill jag framhålla, att jag har läst den med stort intresse. Det vore bra om den kunde väcka till liv den debatt om Karlskrönikan, som en gång var så livlig. Det tror jag den har förutsättningar för.

Gösta Holm

H M Scott, ed. *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, vol. 2. *Northern, Central and Eastern Europe*. London, N.Y. 1995.

I ett brett perspektiv låter det sig med utg. sägas, att Nord-Central- och Östeuropas adel under 16–1700-talen kännetecknas av stor förmåga att bevara sin maktställning genom att anpassa sig till nya förhållanden. Denna bild är emellertid möjlig att teckna enbart genom att lägga tonvikten vid rent politiska förhållanden. Det är då ovedersägligen så, att vi på många håll återfinner en ofta mycket liten, men genom århundraden till synes oförändrad krets av jordmagnater vars maktställning också framstår som ohotad. Men varken inom eller nedanför denna lilla krets har förändringar uteblivit. Författarna till

de olika avsnitten (om Sverige, Danmark, Preussen, Böhmen, Österrike, Ungern, Polen-Lithauen och Ryssland) har emellertid i varierande grad ägnat sådana förhållanden sin uppmärksamhet. För vårt eget lands vidkommande har förf. (A.F. Upton) nöjt sig med att utan nothänvisningar teckna en mycket traditionell bild av adelns roll i det politiska spelet, men utan att i nämnvärd grad beakta det senaste kvartseklats forskning, som skulle ha kunnat nyansera framställningen på många sätt. I motsats härtill levererar Knud J V Jespersen i sitt bidrag om Danmark en högaktuell, våldokumenterad och allsidig bild av utvecklingen alltifrån 1500-talets glansperiod fram till Junigrundloven. Visserligen underminerades den gamla adelns ställning både ekonomiskt och politiskt på 1600-talet. Å andra sidan byggdes det under enväldet upp ett nytt adelsgrepp mera i tiden. En ny adel växte fram som skulle visa sig ha både ambition och förmåga att anpassa sig till utvecklingens gång, vare sig den kom att gälla byråkratisering, landboreformer eller ståndets egen inordning under Junigrundlovens borgerligt-meritokratiska samhälle.

Mera kontinuerlig har då utvecklingen varit i Preussen. Junkrarna behärskade sedan gammalt lokalförvaltningen och med militariseringen på 1600-1700-talen även officerskåren. Däremot kom de egentligen aldrig in i den civila centralförvaltningen, vilken professionaliserades efter svenskt mönster och rekryterades med huvudsakligen ofrälse ämbetsmän. Inte heller vid det kalvinistiska hovet hade junkrarna någon större framgång. Den ensidiga inriktningen på militära uppgifter medförde, att de förhållandevis fåtaliga junkrarna (0.1% av befolkningen) kom att präglas av en viss, politisk trångsyntet. Men landets militära framgångar var deras, och de hotades inte heller av den långt talrikare och mera förmögna schlesiska adel som landet mottog efter erövringen. Bondebefolkningen på godsens kunde å sin sida hålla en jämförelsevis god standard på de väl tilltagna bruksenheter och tyngdes endast obetydligt av en måttlig och dessutom utbytbar dagsverksskyldighet. Inom bondesamhällets ram kunde också en viss social rörlighet förekomma.

Ju längre österut vi kommer desto större blir klyftan mellan den lilla, dominerande eliten i besittning av godsbestånd på 100000-tals tunnland och en mera jordfattig, men talrik lågadel. I Österrike och Ungern har de förra kunnat leva som självständiga furstar med i det närmast oinskränkta befogenheter över sina underlydande, samtidigt som de inom det habsburgska hovet och centralförvaltningen kontrollerat de viktigaste posterna. Genom att hävda primogeniturprincipen i arvsammanhang har de stora förmögenheterna kunnat behållas intakta genom århundraden. Försvaret mot det osmanska våldet har främst i Ungern skapat militära behov som öppnat vägen för ett närmast ohämmat tillskott av halvvdliga befolkningsgrupper, på sina håll uppgående till närmare hälften av befolkningen. Med övergången till yrkesarméer på 1700-talet förlorar de sin militära betydelse. Deras halvfeodala beroendeställning försämrats och driver många i ofrihet och livegenskap. Viktigare på längre sikt har då den besuttna lågadeln varit. Den uppfattade sig inte bara som kristendomens bålverk utan också som försvarare av traditionella ungerska friheter mot det katolska hovet och de likaledes katolska stormagnaterna. Detta skulle sinom tid erbjuda en naturlig jordmån för 1800-talets ungerska nationalitetsrörelse.

I 1500- och 1600-talets Europa kunde Polen-Lithauen uppfattas som en renodlad adelstat. Privilegierna var mera långtgående än på något annat håll, det politiska systemet kontrollerades av adeln, kungavalen var en adlig angelägenhet och förvaltningen sköttes också av adelsmän. Magnaterna var rikare än på de flesta håll och den besuttna lågadeln också väl etablerad. Men det var en kortvarig lycka. Adelskapet som sådant var varken i traditionell bemärkelse integrerat med det agrara systemet och knutet till jordinnehav eller uppbyggt kring någon tjänstefunktion. Ett okontrollerat inflöde av nyadel medförde på 1700-talet att upp emot 10% av befolkningen med rätt eller orätt ansåg sig vara adlig. Storgodsadeln, formellt obetitlad, men ofta ståtande med självtagna eller utifrån förvävade titlar, vittrade sönder inifrån av en generös arvsrätt och hamnade i ekonomiska svårigheter, som förvärrades av en överdådig livsstil. Den

förmenta, adliga jämlikhetens fria veto omöjliggjorde viktigare, politiska beslut. Ett närmast anarkistiskt politiskt dödläge skapade förutsättningar för utländsk inblandning med ödesdigra resultat. När sjukdomsinsikten småningom infinner sig är det för sent. Efter landets delningar kan den mera etablerade adeln assimileras i segrarstaterna efter de kriterier för adelskap som där gällt. Resten försvinner. Det hindrar dock inte, att det polsk-nationella medvetande som låg bakom olika adelsuppror kan leva vidare och har ännu i dag visat sig vara en verksam, politisk kraft om än med andra förtecken.

Den ryska adeln intar redan vid nya tidens början en särställning i sammanhanget. Något västerländskt, feodalt system existerar inte, men det finns även här en relativt liten grupp av magnater som i östeuropeisk stil ägde mycket stora jordegendomar med tillhörande livegna bönder, den enhet i vilken egendommarnas storlek räknades. Som bojarer gjorde de tjänst vid hovet, och hade i duman en församling som dock med tiden kom att förlora all politisk betydelse. Adeln som sådan är annars i allt väsentligt en frukt av Peter den stores inre reformer och hans ambition att skapa en rysk militäradel efter västerländska förebilder. Antalet adelsmän ökar kraftigt under 1700-talets militarisering och nobilitering blir liksom i Sverige närmast en automatisk följd av militärt avancemang. Men adelsmännen var helt utlämnade till tsarens godtycke. Avsättningar och konfiskationer hörde till dagordningen och skapade också förutsättningar för belöningar åt dem som för tillfället stod i gunst. Den sociala osäkerheten liksom rörligheten var som en följd härav betydande. Den inre kärnan av magnater som ofta var inbördes befryndade och hade nära relationer till det romanovska huset förblev emellertid i stort sett intakt. Någon konstitutionell tradition fanns inte. Sådana föreställningar hade aldrig nått fram till Ryssland och skulle inte heller få någon chans att blomma upp.

Samlingsvolymen fyller ändamålet att meddela allmänna översikter. Bidragen är emellertid ojämna. De flesta är försedda med rikliga och aktuella referenser, medan andra tyvärr inskränker sig till bibliografier över enbart engelskspråkig litteratur.

Ingvar Elmroth

Lennart Hedberg, *Företagarfursten och framväxten av den starka staten. Hertig Karls resursexploatering i Närke 1581-1602*, Örebro Studies 11, Örebro 1995. 382 s. Ak. avh. (Uppsala).

Vasasönnernas hertigdömen, dessa märkliga skapelser som för några decennier gjorde Sverige mer likt en normal europeisk, "feodalt" uppdelad stat, är föga penetrerade i senare forskning. Lennart Hedbergs avhandling om Närke i hertig Karls furstendöme är därför mycket välkommen, inte minst som den inte alls gör halt vid Närkes gränser utan ofta behandlar hertigens politik som territorialfurste i stort.

Hedberg sätter in hertigens verksamhet i ett statsbildningsperspektiv och granskar hans resursexploatering för att se vilka tekniker den framväxande furstemakten kunde betjäna sig av. Han gör grundliga genomgångar av hertigens förvaltningsapparat, hans insatser i produktionen – avelsgårdar och bruk –, hans handel, uttaget av skatter och arbetskraftanskaffningen. Närkampen med det kamerala materialet kan någon gång vara tung att följa, men Hedbergs klara frågeställningar gör dock att han sällan förlorar sig i myllret av tunnor spannmål och stavrum kolved, och slutsatserna är av stort allmänt intresse.

Enligt Hedberg var Karls politik ännu mycket självständigare gentemot kungariket än man tidigare antagit. Det är t.ex. belysande hur mycket av de extraskatter han tog in från sina undersåtar, formellt till rikets behov, som stannade inom furstendömet. Man kan, menar Hedberg, karaktärisera furstendömet som "ett ekonomiskt-politiskt reservat i kungariket". Till detta bidrog också hur hertigen målmedvetet styrde resursströmmarna till sina behov. Oxar från västra Värmland, humle från norra Västergötland och spannmål från Södermanland möttes i Nyköping. Inom Närke var Örebro slott med sina

byggvarsarbeten och sin garnison ett mål för resursströmmarna, Dylta svavelbruk ett annat.

Svavelbruket var viktigt som en transformator av bruksvärden till bytesvärden, för att använda Hedbergs något tunga terminologi. I anslutning till Lindegren ser han denna transformering som knäckfrågan för hertigens ambitioner att få fram resurser för politisk verksamhet på riks- och Östersjönivå. Bruksvärdena kom in i form av skatter – i pengar, naturaprodukter eller dagsverken. På hertigens anläggningar transformerades de, antingen direkt till politisk hårdvaluta, som vid de stora förstärkningsarbetena på Örebro slott, eller till säljbara produkter, som svavlet från Dylta.

Det var väldiga resurser som hertigen på detta sätt tvingade fram ur bondesamhället. Örebro slukade årligen minst 5000 dagsverken, förutom vad som användes av fast anställda tjänstehjon, arbetsvandrare, anställda eller inhyrda hantverkare och knektar. Ren tvångskommendering av arbetskraft har även tillgripits. Bönderna har också protesterat, men då har de bötfällts och trycket tycks snarare ha ökat än minskat. Hedberg understryker ändå att uttaget hela tiden krävde förhandlingar, men bönderna var uppenbarligen den långt svagare parten. Här ger Hedberg ett viktigt bidrag till diskussionen om interaktionens betydelse i det äldre svenska samhället.

Viktig är också den linje Hedberg drar från Karls politik som hertig till den utveckling den svenska statsmakten genomgick på 1600-talet. Särskilt gäller det organiseringen och effektiviseringen av centralförvaltningen, där Nyköping på 1590-talet framstår som en modell för vad Stockholm skulle bli 20-30 år senare.

Hedberg karaktäriserar, i anslutning till tysk forskning, hertig Karl som en typisk företagarfurste, och med en järnhård centralstyrning använder sina resurser för att utveckla ekonomin och på så sätt styrka sin position i maktkampen. Något alternativ till centralstyrning, d.v.s. en möjlighet till utveckling mer på marknadens villkor, fanns egentligen inte p.g.a. den "primära sektorns", agrarekonomins tröghet, menar Hedberg i anslutning till Myrdal och Söderberg.

Hertig Karl går alltså väl in i det statsbildningsperspektiv som tecknats av Charles Tilly. Hedberg vill dock nyansera Tilly något. Dels menar han att det fanns ett större drag av långsiktig planering i hertigens politik än vad Tilly tillerkänner de statsbildande furstarna. Dels är han inte helt nöjd med Tillys placering av Sverige bland de "tvångsintensiva" staterna i motsats till de "kapitalintensiva" – hertigens politik syftade ju till att få fram kapital.

Detta kan diskuteras. Hertigens sätt att försöka tillgodogöra sig möjligheterna på marknaden byggde ju helt på den tvångsmakt som han förfogade över i sin egenskap av politisk härskare. Visar det inte tvärtom hur marknadens svaga utveckling i 1500-talets Sverige just gjorde det nödvändigt att använda sig av hård politisk styrning, uppbackad av militär makt, för att skaffa sig resurser i maktkampen – för hertigens del först för att hålla furstendömet mest möjligt utanför riket, sedan tvärtom för att ta över riket? Är inte det en tvångsintensiv väg?

Lennart Hedbergs avhandling är ett viktigt bidrag på flera sätt – till den magra 1500-talsforskningen, till bilden av den tidigmoderna statens utveckling, och till synen på Karl IX, som nu förts lite närmare Axel Oxenstierna och Gustav Adolf i den svenska statens stamträd.

Harald Gustafsson

Marcus Junkelmann, *Gustav Adolf. Schwedens Aufstieg zur Grossmacht*. Verlag Friedrich Pustet. Regensburg 1993. 495 s.

Lagom till 400-årsjubileet av Gustav Adolfs födelse utkom denna bok om den svenske kungen av münchenhistorikern Junkelmann. Boken är inte bara omfattande, den är innehållsrik, självständig och intressant.

Boken underrubrik är mycket viktig. Den talar om att det egentligen inte är fråga om en biografi utan det är ett försök att förklara hur Sverige under Gustav Adolf kunde bli en stormakt.

Det innebär, att vad som intresserar Junkelmann i fråga om Sveriges inre utveckling är den civila grunden till stormakten, alltså de administrativa reformerna, förbättringen av utbildningen och de stora inkomsterna från Falu koppargruva.

I fråga om krigen är det det tyska kriget, det som så småningom blev det trettioåriga kriget, som ges den i särklass största uppmärksamheten. Av Junkelmans ca 500 sidor är det ungefär hälften som går till det tyska kriget, alltså till kungens båda sista levnadsår.

Själv har jag i min bok "Gustav Adolf, Sverige och Trettioåriga kriget" gjort en indelning av dem som skrivit om Sveriges inträde i det tyska kriget i tre kategorier: protestantisk-nordtyska skribenter, katolska skribenter och anti-krigsskribenter. Medan de protestantiska historikerna genomgående talar om det goda motiv som fanns för Gustav Adolf och Sverige att ingripa i kriget, ger de katolska skribenterna en helt annan bild: Sverige var inte hotat. Svenskt deltagande var inte önskat av någon betydelsefull grupp i Tyskland. Ej heller var protestantismen som företeelse hotad i Tyskland. Det svenska deltagandet i kriget var helt enkelt ett erövringskrig.

Marcus Junkelman kommer från München och Bayern. Han lever således i den katolska traditionen. Det är därför att vänta att han använder sig av den "katolska" förklaringen. Det gör han också.

Detta får dock inte förstås så, att Junkelmann har skrivit en katolsk propagandaskrift eller är ett offer för katolsk propaganda. Junkelmans bok är synnerligen gedigen. Han argumenterar omsorgsfullt och skickligt för sin ståndpunkt. Han framhåller att en orsak till krigsengagemang var att Gustav Adolf älskade kriget. Det är betydligt mer övertygande än när Günther Barudio hävdar, att Gustav Adolf och Sverige ingrep i kriget för att rädda friheten i den tyska författningen.

Junkelmann reser frågan om i vilken grad Gustav Adolfs krigsföring innebar en militär revolution, och på grundval av ny forskning tonar författaren ner det nya i Gustav Adolfs sätt att föra krig. Däremot understryker Junkelmann att det var en hög kampmoral i den svenska hären och att alla krigen under 1620-talet givit en väldig stridsvana åt både ledning och manskap. Summeringen blir, att Gustav Adolf nästan var ett unikum i sitt stora intresse för krigets både teori och praxis. Han åstadkom en större eldkraft genom uppställningen av infanteriet på två led. Hans artilleri blev väsentligt mer rörligt än vad det varit tidigare, och hans kavalleri blev ett mycket farligt anfallsvapen, där ryttarna snabbt tog till värjan.

Junkelmann tecknar bilder av en effektiv svensk statsapparat och också en synnerligen effektiv armé. Staten är dock mer imponerande än tilltalande. I Sven A Nilsson och Jan Lindgrens efterföljd ges bilden av en militariserad svensk stat. Författaren beskriver det svenska systemet för krigsfinansiering, att städer och trakter fick betala för att svenskarna inte skulle plundra. Systemet har, menar Junkelmann, omiskännliga likheter med moderna tiders maffiametoder.

När svenskarnas intåg i München 1632 skildras, karakteriserar Junkelmann Gustav Adolf som den störste erövraren som Europa sett sedan mongolstormen på 1200-talet. Det är svårt att invända mot parallellen, men den är utan tvekan ett stycke från den bild som givits av Gustav Adolf som närmast ett protestantiskt helgon.

Göran Rystad, Klaus-R Böhme, Wilhelm M Carlgren, ed, *The Quest of Trade and Security: The Baltic in Power Politics, 1500–1990. I: 1500–1890*. Stockholm 1994. 334 s.

Östersjön är à la mode. Östersjökonferenser avlöser varandra, och böcker skrivs om kultur och maktspel i östersjöområdet. Bakgrunden är naturligtvis, att Östersjön under 1990-talet inte längre är ett tudelat hav, utan nu är det långt mer möjligt än tidigare att se vad som förenar inom området.

Känd är David Kirby's "Nothorn Europe in the Early Modern Period. The Baltic World". Den föreliggande volymen är ingen dubblering av Kirby's arbete. Här är det inte fråga om den allmänna utvecklingen inom området, utan som titeln säger, beskrivs i denna bok "Power Politics".

Det är Svenska Militärläroverkets forskningsråd, som har finansierat arbetet, och det har blivit en påfallande vacker bok, väl illustrerad. Även innehållet är gott, pedagogiskt framställt och stimulerande. Redaktörerna har gjort ett bra arbete.

Boken består av sju ganska långa uppsatser. Under rubriken "Bridge and Bulwark" skriver Jan Glete om den svenska flottan och Östersjön perioden 1500-1809. Anja Tjaden skriver om holländarna i Östersjöområdet 1544–1721. Knud J V Jespersens tema är Danmarks och Sveriges kamp om herraväldet på Östersjön 1500-1720. Klaus R Böhme belyser hur svenskarna byggde upp sitt Östersjöimperium under seklet 1560–1660. Stewat P Oakley beskriver Englands/Storbritanniens intresse för östersjöområdet och dess roll i maktspelet 1603–1802. Ole Feldbaek tar vid där Jespersen slutar och skriver om Danmark och östersjöområdet 1720–1864, och Andrew Lambert gör motsvarande i förhållande till Oakley och skriver om Storbritannien och detta område 1809–1890; han gör det med som tema briternas intresse av att begränsa Rysslands expansion.

Volym nummer 2, som är i snart antågande, skall behandla perioden 1890–1990.

Ovanstående snabbredogörelse för de sju uppsatsernas teman omtalar att här finns svensk, danskt, holländskt och brittiskt perspektiv på maktspelet på och kring Östersjön. Utan att vilja vara otacksam kan man då konstatera, att det saknas ryskt, polskt, preussiskt/tyskt och franskt perspektiv. Mest kännbart är saknaden efter det ryska perspektivet, eftersom Ryssland spelar huvudrollen i östersjödramat från omkring 1720.

Här är inte plats att i detalj gå in på de olika uppsatserna. Dock ett par kommentarer. Jan Glete är fjärran från den nya Karl XII-renässans, som stundom kan spåras (hos Jan Lindegren t ex). Karl X Gustav var enligt Glete utpräglad skicklig att låta flotta och landstidskrafter samverka, vilket han visade åren 1658-59. Långt under honom i detta avseende stod Karl XII. Glete ställer vidare den fråga, som inte minst Erik Hornborg tidigare ställt: Var försvaret av de tyska provinserna, som erövrats under 1600-talet verkligen viktigare än det aktiva försvaret av Finland, en integrerad del av det svenska riket under många århundraden? Och Glete talar också om "två decennier av systematisk underskatning av tsar Peters beslutsamhet att skapa och använda en stark flotta, ett missförstånd i fråga om rysk politik, för vilket Karl XII som enväldshärskare var ansvarig".

Det är naturligt om en svensk läsare inhämtar mest nyheter hos de icke-svenska historikerna. Hos Anja Tjaden är det intressant att ta del av det interna maktspelet i nederländsk politik, mellan ståthållare och generalstater, mellan generalstater och landet Holland och också se på den självständiga ställning som staden Amsterdam kunde inta. På motsvarande sätt framkommer hos Knud Jespersen maktspelet mellan Danmarks kung och riksråd. Ole Feldbaek framhåller, att vad som drabbade Köpenhamn den 29 augusti 1807 genom den brittiska flottans anfall var historiens första riktiga terrorbombardemang mot civila mål. Gentemot främst Paul Kennedy understryker Andrew Lambert, att den brittiska flottan efter Krimkriget inte alls koncentrerade sig på koloniala krig. De nya, moderna krigsfartygen av järn och för drift med ånga utgjorde främst hot mot möjliga europeiska fienders kuster. Huvudmotståndaren fram till 1890 var Ryssland och den främsta möjliga krigsskådeplatsen var Östersjön. Vid konflikter

såväl 1878 som 1885 var det den brittiska flottan som förmådde Rysslan att ge vika för brittiska krav.

Det märks att det är sju författare som kan sina ämnen. De är generösa med hänvisningar till tidigare forskning, och deras uppsatser är goda sammanfattningar av forskningsläge, samtidigt som de vittnar om självständighet i analyser.

S.O.

Tom Ericsson och Börje Harnesk, *Präster, predikare och profeter. Läseriet i övre Norrland 1800–1850*, Vildros bokförlag / Gideå 1994. 225 s.

Under senare år har historiker visat ett ökat intresse för religionens roll i samhället. I Sverige har detta bland annat yttrat sig i att de religiösa väckelserna under perioden före folkrörelserna börjat uppmärksammas. Tom Ericssons och Börje Harnesks här aktuella bok om "nyläseriet" i övre Norrland under tidigt 1800-tal är ett exempel på detta. Tidigare forskning har vunnit allt annat än entydiga resultat när det gäller väckelsens sociala rötter. Forskarna knyter samtida väckelser antingen till de etablerade bondeskikten eller till de obesuttna grupperna. De ses antingen som defensiva eller offensiva reaktioner på en samhällsomvandling. Ericsson och Harnesk försöker komma vidare genom att koppla det norrländska läseriets sociala förankring till det religiösa budskap som rörelsen framförde. Helt nytt är väl inte greppet, men i deras hand ger det upphov till en nyanserad och intressant tolkning, väl anknuten både till tidigare forskning och etablerad teoribildning.

Författarnas slutsats är att nyläseriet i huvudsak är att förstå som den framåtgående lokala bondeklassens rörelse. De hävdar att dess evangeliska lära, som betonade frälsningen genom tron allena, var kongenial med de självmedvetna böndernas hävdelse av sitt oberoende och deras ovilja att ta socialt ansvar för de växande obesuttna befolkningsskikten. I denna mening var läseriet alltså en "modern" rörelse med individualistisk framtoning. Men det kanske intressantaste i boken är den nyanserade framställningen av de motsägelsefulla elementen i läseriet. Samtidigt som förnuftet avvisades som ett hjälpmedel för frälsningen, fanns i praktiken en stark tilltro till den enskildes förmåga att med förnuftet tolka bibelns budskap och försvara denna tolkning i disputation med motståndarna. Medan betoningen av den enskildes relation till Gud framstår som "modern", var rörelsen på ett annat plan ett försvar för bondekulturens traditionella tro på djävulens realitet och hans ingripande i vardagen.

I boken behandlas också den extatiska dansarsekten. Den får utgöra en effekfull kontrast till bonderörelsen. Med sin fanatism och sin avgränsning mot det övriga samhället var den inte en rörelse väl anpassad till de etablerade böndernas liv, och fann också sin rekrytering främst bland unga pigor och drängar utan en fast plats i bondesamhället.

Ericsson och Harnesk tar avstånd från teorier som ser religiösa rörelser som direkt orsakade av sociala och ekonomiska förhållanden. Däremot får sådana rörelser ett socialt innehåll genom att de attraherar olika sociala grupper på olika sätt och används på skilda sätt. Det blir därför centralt att försöka tränga in i det innehåll som läran faktiskt hade. Boken är koncentrerad och sparsmakad både med teoretiska och empiriska diskussioner. Det gör boken lättläst, säkert också tillgänglig för en intresserad läsekrets utanför professionen. Med tanke på den tyngd som tillmäts lärans innehåll kunde dock diskussionen av denna gärna varit mer utförlig. Det hade då blivit lättare att ta ställning till författarnas intressanta tolkning.

Till bokens förtjänster hör också diskussionen av motståndarnas ofta mycket stereotypa bild av läsarna. Rörelsen fick ett socialt innehåll inte minst genom att den av många uppfattades som ett hot mot centrala element i samhällets uppbyggnad såsom familjen, hushållet och kyrkan. Rörelsen blev på så sätt ett hot mot staten som byggde på en "union

mellan stat, kyrka och lokal självstyrelse" (s 150). Här menar jag att man kanske kunde fråga sig om inte en mycket viktig aspekt på läseriets framväxande är att en förändring pågick på denna punkt, om inte kyrkans och religionens roll som fundament för staten var under avskrivning och en mer sekulariserad stat började etableras? Uppenbart är i alla händelser att både statliga och kyrkliga auktoriteter påfallande ofta – men långtifrån alltid – intog en förhållandevis tolerant inställning till väckelsen och var ovilliga att utnyttja de redskap lagstiftningen ställde till deras föfogande. Att religiösa avvikelser inte längre var samma hot mot staten som de tidigare hade varit bör kunna vara åtminstone en delförklaring till de många heterogena väckelser som växte fram, och vilka knappast låter sig reduceras till en enkel social förklaring. Till kännedomen om dessa intressanta rörelser har Ericsson och Harnesk i alla händelser givit ett viktigt och tankeväckande bidrag.

Lars Edgren

Gunnar Åselius, *The "Russian Menace" to Sweden. The Belief System of a Small Power Security Élite in the Age of Imperialism*, Stockholm Studies in History, 1994. 455 s.

Det är inget jungfruligt område, som Gunnar Åselius ger sig in på, då han studerar svenskars uppfattning om ryskt hot under åren 1880–1914, men han gör det med en beläsenhet, en systematisering och en förmåga att skriva väl, så att läsaren känner sig ha fått lön för mödan, då de mer än 400 sidorna är genomlästa.

Vad var en svensk "security élite" vid förra sekelskiftet? – Det var, säger Gunnar Åselius, de ledande diplomaterna och de främsta armé- och marinofficerarna, särskilt de officerare som fanns inom generalstaben. I en förbluffande grad var denna elit adlig. 70% av de UD-anställda var adliga och 55% av de främsta officerarna inom armén. Det är siffror, som skall jämföras med att vid denna tid var 0,25% av rikets befolkning adlig (sid 15f). Det visar sig, att officerarna inom generalstaben var avsevärt duktigare än sina diplomatkolleger att lära sig ryska och studera ryska förhållanden.

Är det möjligt att göra en åtskillnad mellan "säkerhetseliten" och resten av inflytelserik svensk opinion? – Det är svårt, och Åselius har varit klok att inte göra skiljelinjen knivskarp. Våra främsta ryssfober hörde inte till säkerhetseliten, men de var synnerligen viktiga som opinionsbildare. Jag tänker på historieprofessorn Harald Hjärne och upptäcktsresanden Sven Hedin. Hjärne är ett tidigt exempel på att goda kunskaper i ryska och ryska förhållanden inte behöver leda till en positiv förståelse av landet och folket. Han var en mycket tidig (1882) alarmistisk skildrare av rysk samtidspolitik, och han synes ha påverkat säkerhetselitens syn. Våren 1914 säger han, att "det ryska proletariatet, eller vad man vill kalla de råa och uppviglade folkmassorna utgör en av de värsta farorna för Europas fred". Över huvud taget är rysshattet och ryssföraktet något konstant hos Hjärne i hans olika åsiktskiftningar.

Gunnar Åselius delar in sin tidsperiod i två skeden: 1880-1905 och 1905-1914. Inom båda skedena studerar han hur hotbilden ser ut, hur man uppfattar den inrikes bakgrunden till hotet, hur man anser, att man skall kunna möta hotet och hur hela tankesystemet ("the belief system") ser ut. Till tankesystemet hör synen på Rysslands roll i det internationella systemet och Sveriges roll.

Åselius är så systematisk, att indelningen skulle kunna bli stereotyp, men författaren undviker den faran genom att de exempel som han ger är målande. Och framför allt är det mönster, varmed han försöker fånga debatten, väl avpassat till båda tidsskedena.

Vad är då resultatet av studien? – Jo hela tiden fruktar säkerhetseliten Ryssland och anar angreppsplaner hos denne östra granne. Men under första tidsperioden tror man, att Ryssland vill komma åt ett stycke av atlantkusten. Därför skulle Norrland och Nordnorge vara hotade landsdelar. Under andra perioden, efter unionsupplösningen, tror man, att det ryska hotet kommer över Östersjön och att det är riktat inte bara mot

en svensk landsdel utan mot hela Sverige. Samtidigt har den svenska självkänslan kraftigt ökat. Det svenska försvaret uppfattas som väldigt mycket starkare än tidigare. Enligt 1901 års härordning skulle övningstiden för beväringar vara 240 dagar. Det kan jämföras med 1885 års riksdagsbeslut, som bestämt övningstiden till 42 dagar. Under 1900-talets första decennier fanns också en bild, av Sverige som ett avancerat industriland. Självkänslan fick näring i gamla stormaktsdrömmar. Inom krigshögskolan var det inte längre otänkbart att Sverige liksom på Gustav Adolfs och Karl X Gustavs tid skulle utkämpa "försvarskrig i fiendens land".

Ryssland sågs efter sin förlust mot Japan 1905 och efter samma års revolutionära stämning som en döende makt. Hela maktspelet i Europa betraktades i ett socialdarwinistiskt perspektiv: det gällde att äta eller ätas. Ryssland fortsatte att uppfattas som Sveriges fiende, fast landet nu syntes mindre svårövertvinnligt än tidigare.

Något hårddraget skulle kunna sägas, att Gunnar Åselius så väl belägger, att det var Ryssland som framstod som Sveriges fiende enligt säkerheteliten, att den tes som han driver i en uppsats i Historisk Tidskrift 1994 blir mindre sannolik. Där hävdar han, att under hela perioden 1880–1914 stod Storbritannien lika nära Sverige som vad Tyskland gjorde. Men bilden är, att svensk politik och svenska attityder inte bestämdes av vänskaps- utan av fienderelationer – enligt modellen min fiendes fiende är min vän. När Tyskland och Ryssland var i skilda stormaktskonstellationer, uppfattades det som naturligt att Sverige orienterade sig mot Tyskland och inte mot Storbritannien.

S.O.

Sven Tägil, ed, *Ethnicity and Nation Buildig in the Nordic World*. London 1995. 333 s.

Det är en mycket nyttig bok som Sven Tägil har redigerat och vars teman är nationsbyggande och minoriteter. Den är värdefull för nordbor och med all sannolikhet för de icke-nordbor som intresserar sig för oss.

Sven Tägil själv inleder med att diskutera begreppen etnisk och nationell och gör det med både en teoretisk utgångspunkt och med applicering på de nordiska förhållandena.

I avsnitt 2 vändes blickarna västerut. Gunnar Karlsson beskriver utvecklingen av nationalism på Island alltifrån 1830. Hans Jacob Debes gör motsvarande för Färöarna med början i färöiskt studentmöte i Köpenhamn 1876. Axel Kjaer Sorensen har ett långt perspektiv på den grönländska utvecklingen, men tyngdpunkten ligger på tiden efter 1900.

Avsnitt 3 inledes med att Helge Salvesen beskriver Sami aednan, det samiska land som delats upp mellan Norge, Sverige, Finland och Ryssland, och han redogör för den minoritetspolitik gentemot samerna som de fyra länderna bedriver. Under decennierna runt det förra århundradeskiftet hade Sverige en något mjukare samepolitik än Norge. Norrmännen var än mer övertygade än svenskarna om att samerna representerade en kultur som skulle gå under. Alla länderna hade dock en assimileringspolitik fram till omkring år 1950, då de påverkades av Förenta Nationernas stadga om de mänskliga rättigheterna. Einar Niemi, som redogör för den finska befolkningen i norra Skandinavien, konstaterar att i både Norge och Sverige sker ett skifte i politiken omkring 1860, då de båda länderna på grund av ökande nationalism och vad som säges vara säkerhetsskäl vill assimilera den finsktalande befolkningen. Max Engman har två uppsatser. I den första redogör han för utvecklingen av relationerna mellan de svensktalande och finsktalande i Finland, och i den andra talar han om karelerna, som klyvts i en östlig ortodox befolkningsgrupp och i en västlig luthersk. Vid redogörelsen för inställningen under de tysk-finska segeråren 1941–42 nämner Engman hur den finska militäradministrarionen arbetat ut planer för en etnisk rensning i syfte att bli av med de rysktalande. Lorenz Rerup för läsaren till Nordens andra gräns, då han beskriver de nationella minoriteterna i Sleswig.

Slutavsnittet innehåller Harald Runbloms beskrivning av immigrationen till Skandinavien efter andra världskriget, där det är mycket värdefullt att de nordiska immigrationsströmmarna både jämföres inbördes och sättes i ett europeiskt perspektiv. Intressant är bl a konstaterandet att utvandringen från Finland till Sverige åren 1945-1980 var av samma storlek som den finska utvandringen till Amerika under massemigrations-tidevarv.

Skulle man önska sig lite mer, inte minst för en utländsk läsekrets, vore det något om nationalkänslans och nationalismens utveckling inom majoritetsgrupperna i de skandinaviska staterna. Av särskilt värde i boken är de generösa bibliografierna till varje uppsats, vilka gör boken till en skattkammare för var och en som intresserar sig för nordiska minoriteter och nordisk minoritetspolitik.

S.O.

Inger Knoblock: *Systemets långa arm. En studie av kvinnor, alkohol och kontroll i Sverige 1919-55*. Carlssons Bokförlag, 1995. 271 s.

Intresset för svensk alkoholpolitik tycks vara i stigande. Inte minst har den alltid plausibla diskussionen kring våldsbrott och alkohol fått förnyad kraft. Det känns därför alltid lika angeläget att diskutera de historiska erfarenheterna av den svenska alkoholpolitiken. I avhandlingen "Systemets långa arm" ger oss umeåhistorikern Inger Knoblock sin bild av kvinnorna under motbokstiden.

Avhandlingens huvudsyfte är att utifrån ett genusperspektiv – främst med utgångspunkt i Yvonne Hirdmans teorier om genusystemet – analysera kontrollstyrelsens behandling av de kvinnor som förvägrades motbok åren 1919-55. Genom att de överklagade besluten om att förvägras motbok till kontrollstyrelsen överskred de enligt författaren "ett slags genusgräns" och det efterlämnade källmaterialet (i Kungliga kontrollstyrelsens arkiv) skall, hoppas författaren, ge svar på en rad frågor om kvinnor och alkohol, och om både statliga och manliga strategier mot kvinnliga alkoholkonsumenter. Under perioden 1919-55 överklagade 402 kvinnor de lokala systembolagens avslagsbeslut och utgör därmed författarens undersökningsgrupp.

Kapitel II och III ägnas åt en historisk belysning av alkoholfrågan och en diskussion kring könsmarkeringen av valsedlarna vid 1922 års folkomröstning. Bakgrundsteckningen och analysen av folkomröstningsdebatten är dock alltför ytlig och på många ställen rent av felaktig. Mycket av den relevanta forskningen saknas och bilden av den alkoholpolitik som ledde fram till lagfästandet av det brattska systemet samt diskussionen kring könsmarkeringen uppvisar därmed en rad brister. Här skall endast ges några exempel. När Knoblock diskuterar den s.k. könsmarkeringen inför 1922 års folkomröstning använder hon sig okritiskt av Per Frånbergs uppsats "Den sanna kvinnan och politiken" (Scandia 1983) trots att Åke Elmér (Scandia 1983) på ett pregnant sätt kritiserar Frånbergs artikel. Knoblock tycks varken känna till Elmérs kritik eller Frånbergs svar. Författarens analys av själva särskilnadsdebatten blir också helt platt när hon konstaterar att kvinnorna kunde ses som "blanka kort" (s 86) inför folkomröstningen. Det var ju precis tvärt om. Eftersom man visste att kvinnorna var mer förbudsvänliga än männen – utländska erfarenheter och antalet motboks innehavare talade sitt tydliga språk – ville man markera valsedlarna för att vara säkra på att en eventuell förbudsmajoritet stöddes av en majoritet av männen. I annat fall ansågs förbudet omöjligt att upprätthålla. Som exempel på bristande akribi kan nämnas den socialdemokratiska riksdagsledamoten Agda Östlund, som författaren genomgående kallar Östling.

Kapitel IV ägnas åt en genomgång av hur restriktionssystemet var organiserat och hur alkohollagstiftningen var utformad.

I kapitel V, VI och VII diskuteras och analyseras synen på kvinnorna som alkoholkonsumenter. Utifrån ett "androcentriskt" perspektiv vill författaren visa att den svenska

alkoholpolitiken främst handlat om den manlige alkoholkonsumenten. Resultatet av undersökningen är ju knappast ägnat att förvåna, då endast en bråkdel av motböckerna innehades av kvinnor och då en ännu mindre del av de personer som omhändertogs för fylleriförseelser var kvinnor. Den svenska restriktiva alkoholpolitiken var därför av lätt förståeliga själ riktad mot just männen. Den kvinnliga alkoholkonsumtionen sågs som ett mindre relevant samhällsproblem Knobblock visar dock tydligt i sin undersökning hur man från myndigheternas sida utgick från en specifik syn på kvinnan som alkoholkonsument när man beslutade om avslag. Många intressanta belägg för denna syn lyfts fram genom en rad talande citat.

Avslutningsvis måste jag dock tillstå att jag känner mig tveksam inför Knobblocks mer övergripande resultat – ett manligt restriktionssystem som utestängde, underordnade och utifrån manliga normer förtryckte kvinnorna både som individer och som alkoholkonsumenter – ”en könsdiskriminerande lagstiftning” (s 239). Det var ju faktiskt så att det knappast bara var kvinnorna som var utsatta för restriktionssystemets förmynderi och byråkrati. Faktum är att det var fler män än kvinnor som ansökte om och förvägrades motbok. Det var också så att kvinnorna lyckades bättre med sina överklaganden än männen. Knobblock visar också att det var kvinnornas ekonomiska ställning som oftast var avgörande för kontrollstyrelsens beslut. Kontrollen av män från arbetarklassen var minst lika sträng och för individen utlämnande som för kvinnorna. Det känns därför mer naturligt att se restriktionssystemet snarare som en klass- istället för en könslagstiftning. Det var arbetarklassens grova dryckesvanor man ville komma åt genom motboken. Ursprungligen handlade det ju bara om att reglera brännvinskonsumtionen. Vin serverades inte vid arbetarnas bord och behövde därför inte falla under den restriktiva lagstiftningen. Att restriktionssystemet uppfattades som en klasslag redan under 1910-talet i samband med motbokens införande i Stockholm är alldeles uppenbart. Det var ju ett av förbudsrelsens huvudargument mot restriktionssystemet. Det drabbade orättvist och var riktad mot arbetarklassen. Förbudet däremot, hävdade man, var jämlikt och demokratiskt; det drabbade hög som låg lika.

Det vore därför intressant att vidareutveckla problematiken och också titta på de manliga överklagandena. Kanske framträder då en bild där genusperspektivet känns otillräckligt som teoretiskt begrepp och där hela restriktionssystemet snarare skall ses som ett försök av statsmakten ”att lägga livet till rätta” för den ”lilla människan” inom det alkoholpolitiska området.

Lennart Johansson

Bengt Åhsberg, *Studenter och storpolitik. Sverige och det internationella studentsamarbetet 1919–1931*. Lund University Press 1995. 337 s.

Sveriges förenade studentkårer, SFS, grundades år 1921 för att svenska studenter skulle kunna medverka i det internationella samarbete som tog form efter första världskriget. Organisationen tillkom således i första hand inte för att ta till vara studentfackliga intressen. Eftersom samarbetsdrömmarna var politiskt kontroversiella i Europas olika länder, var svårigheterna emellertid mycket stora. 1931 hade svenskarna fått nog, och SFS lämnade den så kallade studentinternationalen, förkortad CIE efter sitt franska namn Confédération Internationale des Etudiants.

Om detta studentarbete över gränserna skriver Lundahistorikern Bengt Åhsberg i sin avhandling. Så mycket svensk forskning om studenter finns inte, så Åhsbergs undersökning fyller en lucka. Ingen ting göres för sina fels skull, utan för sitt värdes skull, lär oss Thorild. Åhsbergs bok har flera förtjänster, och några brister. Framställningen är påtagligt styrd av källmaterialet, där en enda person (Gustav Stern) svarar för åtskilligt. En diskussion kring teori- och metodproblemen hade även av andra skäl varit på sin plats. Den kunde säkerligen ha givit idéer ifråga om uppläggning och frågeställningar.

Nog av detta nu! 1920-talet påminner om vår egen tid: det blev nytt liv i de europeiska förbindelserna när gränserna och vägarna öppnades efter Versaillesfreden. Hötsterminen 1921 reste en grupp Lundastudenter till Kiel, ditbjudna av ett Tyskland som ville väcka liv i kontakterna med Norden. I spetsen för delegationen stod kårordföranden Albert Sjögren. Han tillhör, tillsammans med Hans Kristoferson, Bernhard Karlgren och Gustav Stern, de svenska förgrundsgestalterna i det alleuropeiska studentsamarbetet. De tre andra hörde till Göteborgs Högskola, medan Albert Sjögren före Lundatiden hade studerat vid Sorbonne.

Sjögren var kulturellt orienterad mot Frankrike. Fransmännen dirigerade det första europeiska studentsamarbetet, och de låg bakom grundläggningen i Strasbourg år 1919 av CIE. Denna organisation var nämligen ett led i den franska utrikespolitiken, ett sätt att inringa och isolera arvfjenden Tyskland. Studentsammanslutningar från världskrigets så kallade centralmakter kunde nämligen inte bli medlemmar i CIE.

Där har vi stridsfrågan inom CIE: skulle Tyskland genom studentunionen Deutsche Studentenschaft få bli medlem eller inte? Genom att bilda SFS och ansluta sig till studentinternationalen, hoppades svenskarna kunna påverka CIE, förvandla den till en verkligt allomfattande organisation. Svenska studenter och andra akademiker hade före kriget haft omfattande förbindelser med Tyskland, och tysksympatierna var fortfarande mycket stora. Sverige var inte ensamt. Åhsberg visar att det fanns ett block bestående av England och världskrigets neutrala länder som försökte försona forna fiender. Detta var i förbigående helt i linje med den engelska utrikespolitiken. Tysklands främsta motståndare var naturligtvis Frankrike, Belgien och de slaviskspråkiga länderna, däribland Polen.

För att en studentorganisation skulle kunna bli medlem i CIE krävdes att fäderneslandet ingick i Nationernas Förbund. Den svenska linjen var att ta bort denna bestämmelse, som utestängde tyskarna. Bengt Åhsberg klarlägger varför den svenska linjen inte kunde få majoritet under de första åren, då det gällde att agera försiktigt för att förhindra en sprängning av CIE. Balansgången var inte lätt. De norska studenterna hotade lämna studentinternationalen, om inte Tyskland omedelbart blev medlem. Danskarna däremot var på väg över till den franska sidan som följd av gränskonflikten med Tyskland i Sönderjylland.

Det fanns en föreställning om att studenterna kunde göra särskilt betydelsefulla insatser i de mellanfolkliga kontakterna. De sågs som framtidens ledare, och om de hade goda förbindelser med varandra, skulle försoningen mellan staterna göra stora vinster. Under 20-talets första hälft var förhoppningarna många och stora, men fallgroparna fler och större. Slutsatsen 75 år senare är given: möjligheterna till framsteg berodde på den storpolitiska utvecklingen.

Bland svenska studenter i gemen var intresset för de internationella frågorna inte särskilt stort. Men vid några tillfällen hettade det till, särskilt i Lund, där 20-talet var de stora debatternas decennium, men också i Stockholm. I Lund var oppositionen mot SFS:s medlemskap i CIE stor och välorganiserad. Med ledare som Elmo Lindholm och Sture Bolin motsatte sig det extremt konservativa Nationella Ungdomsförbundet internationellt samarbete, så mycket mera som broderlandet Tyskland nekats medlemskap. Dessa åsikter fick aldrig majoritet, utan flertalet studenter på de olika kårorterna stödde SFS:s strävanden.

1924 fick Tysklands studenter ett samarbetsavtal med CIE, och efter denna framgång minskade svenskarnas engagemang. Samarbetet blev emellertid kortvarigt. Åhsberg menar att tyskarna visade sig vara helt omedgörliga. En ny generation studenter hade nämligen övertagit ledningen, den var starkt nationalistisk och hörde hemma långt ute på högerkanten. Svenskarna, med Torsten Berg från Lund, var med om att tillfälligt överbrygga motsättningen. Sedan tyskarna på nytt hoppat av, lämnade SFS år 1931 för lång tid det internationella samarbetet. Under 30-talets hot om akademikerarbetslöshet undvek organisationen politiska ställningstaganden och koncentrerade sig på studentfackligt arbete.

Studentinternationalens framgångar var således kortlivade. Bengt Åhsberg visar att också det internationella samarbetet inom forskningen under 20-talet ställdes inför oöverstigliga hinder. Den politiska avspänningen efter Locarnofördraget 1925 gjorde varken intryck på franska eller tyska vetenskapsmän. Särskilt naturvetarna var motståndare till mellanfolkligt samarbete. De gjorde vad de kunde för att störa, och förstöra, den pågående harmoniseringen inom politik och ekonomi.

Glädjande nog har numera samarbetet och samhörigheten i vår del av Europa en stark ställning. Men vi behöver inte gå längre än till teven för att möta intellektuella och vetenskapsmän som är nationalhatets förkunnare. Bengt Åhsbergs bok behandlar således både tidlösa och brännande aktuella spörsmål.

Göran Blomquist

Erik Tudeer, Det åländska folkets historia, V:1 1920–1990. Ekenäs 1993. 287s.

År 1970 tog Ålands kulturstiftelse initiativ till att Ålands historia skulle skrivas. Hela verket skall enligt planerna omfatta fem band. Första delen har skrivits av Matts Dreijer, "Från stenåldern till Gustav Vasa" och Valdemar Nyman, "Ålands medeltida kyrkokonst". Nästa volym handlar om Åland "Under Gustav Vasa och hans söner samt stormakts-tiden".

Den föreliggande volymen av fil mag Erik Tudeer tar upp de flesta aspekter på utvecklingen från 1920, och författaren är angelägen om att sätta in skeendet på Åland i sina både nationella, svensk-finska och internationella sammanhang. Tudeer skriver med stort engagemang och ådagalägger kunskap också i de företagsekonomiska frågorna.

Intressant är att ta del av hur sjöfarten utvecklas. Mariehamn blev ett centrum för oceansjöfart, och 1929 var staden den tredje i ordningen av Finlands sjöfartsstäder, efter Helsingfors och Viborg. Framför allt ombesörjde de åländska fartygen vetefrakter från Argentina till Storbritannien. Under 1960-talet byggdes de stora passagerarfartygen: massturismen från Sverige till Åland började.

Åland spelade ju en stor roll i de svensk-finska relationerna både i första världskrigets slutskede och i förspelet till finska vinterkriget. Till det besvärliga vid studiet av dessa skeenden hör bilden av de interna åländska maktförhållandena. Två mäktiga gestalter fanns, lantrådet Carl Björkman och landstingets ordförande Julius Sundblom. År 1920 greps de båda av den finska polisen såsom misstänkta för förbredelse till högförräderi. De ville ju, liksom ålänningarna i övrigt, att Åland skulle återförenas och avvisade alternativet självstyrelse inom det finska riket. Men snart förstod den finska statsledningen, att det skulle vara olyckligt att skapa åländska martyrer.

Julius Sundbloms makttställning baserade sig bl a på att han var chefredaktör för Ålandstidningen och därigenom ledande opinionsbildare. Han satt dessutom med i flera företag utan att alltid visa särskilt gott ekonomiskt omdöme. Från och med 1928 var det en personligt färgad maktkamp mellan de båda "fd förrädarna" Sundblom och Björkman. När den s k Ålandsplanen diskuterades 1938, var Sundblom en synnerligen ihärdig motståndare till varje militarisering av Åland, medan Björkman visade förståelse för de svenska synpunkterna. Detta ledde till att landstinget uttalade, att de saknade förtroende för lantrådet Björkman. Konflikten mellan de båda fortsatte inför rätta just före kriget. Utslaget betecknas av Tudeer som en halv seger för Björkman. Han dömdes visserligen till 200 dagsböter för smädelse, men Sundblom fick 300 dagsböter.

S.O.

Åke Holmberg, *Världen bortom västerlandet. II. Den svenska omvärldsbilden under mellankrigstiden*. Göteborg 1994. 253 s.

Åke Holmberg är Sveriges mest internationelle historiker. Det har han visat i "Vår världs historia. Från urtid till nutid", där framställningen är förbluffande fri från eurocentrism. Och det visar han i böckerna "Världen bortom västerlandet". Den första av dessa kom 1988; där skildrar han den svenska omvärldsbilden från 1700-talet till första världskriget. I den nu aktuella volymen för han skildringen från till 1940.

I inledningen nämner han, att den första boken "liknats vid ett magasin fullt av platta paket som läsaren själv får montera". Holmbergs kommentar är föredömlig och kort: "Kritiken är berättigad." Därför inleder författaren 1994 års bok med en genomgång av "imagologins utveckling och huvudgrepp", d v s han redogör för forskning om fördomar, särskilt beträffande främmande folk. Härvid nämner han inte bara begreppen etnocentrism, eurocentrism, rasism och evolutionism utan även det mindre ofta förekommande begreppet pistocentrism (centrering kring den egna religiösa tron). Viktig auktoritet i fråga om fördomsforskning är givetvis Edward Said med sin "Orientalism".

Åke Holmberg ger en sammanfattning av fördomsutvecklingen i Sverige alltifrån 1750, och han vågar också försöka att på en sida (28) grafiskt framställa denna utveckling. Sådant mod har förmodligen bara den som har sin karriär bakom sig.

När Åke Holmberg skildrar utvecklingen 1915–1940, granskar han synen på darwinismen och rasismen, och han beskriver tillkomsten av Sveriges rasbiologiska institut och hur så småningom kritiken växte sig stark mot detta institut. Efter första världskriget var det naturligt med viss europeisk självrannsakan, och H G Well's "Världshistoria (1923) var ett uttryck för detta. Liknande tankar gav den gamle socialdemokratiske pionjären Carleson uttryck för i Tiden, och den odogmatiska Carl Lindhagen skrev redan 1915 i en motion: "Europa har alldeles för länge varit ensam makthavare i världen. Världsdelen är helt enkelt en rövare." I förstamajtåget 1943 gick Lindhagen 82-årig fram med ett hemmagjort plakat med texten: "Alla folks frihet, hela världens fred." Mer representativ var nog tidningen Arbetets chefredaktör Allan Vougt, som säger sig "våga hålla fast vid tron på den vita rasen som även framtidens utvalda".

Sedan låter Holmberg läsarna få del av bilden av Fjärran Östern med både de politiska skeendet och synen på religion och nationalkaraktär. Här spelar Toyohiko Kagawa, Pearl Buck och Lin Yutang viktiga roller. Därefter följer synen på Indien, buddismen, islam och sedan uppfattningen om dem som kallades infödingar: negrer och indianer.

Åke Holmberg är bl a duktig på att ta fram koncentrat av en epoks syn. För 1918 har han en bok "Svenska tankar" med uttalanden som samlats till Gustav V:s 60-årsdag. En hovpredikant hävdade där: "Vårt folk håller på att flyta i sär av idel vidhjärtenhet mot det främmande. Ju mer avlägset från oss i rummet och i gemenskapen ett folk bor, dess mer villiga äro vi att behjärta dess nöd." För den undersökta periodens slutskede finns "Kunskapens bok" från 1937–40; fortfarande är där eurocentrismen mycket stark.

Åke Holmbergs båda böcker om vår omvärldsbild är en guldgruva för studium av vad svenskar tyckt. Indirekt ges mycket både om reseskildringars historia, missionshistoria och lärdomshistoria.

Ett stort och lockande projekt vore att följa upp Åke Holmbergs arbete och se hur Sverige internationaliserats exempelvis under perioden 1940-70 genom en stor nettoinvandring, genom internationellt bistånd och genom en helt ny rapportering om främmande världsdelar. Kanske är denna internationalisering det intressantaste som skett i Sverige under 1900-talet.

S.O.

Lars Gunnarsson, *Kyrkan, nazismen och demokratin. Åsiktsbildning kring svensk kyrklighet 1919–1945*. Acta Universitatis Stockholmiensis -52, 1995. 256 s.

Det är ett stort och angeläget ämne, som Lars Gunnarsson tagit upp i sin doktorsavhandling. Det är närmast påfallande i vilken ringa grad kyrkohistoriker ägnat sig åt denna fråga. Nuvarande linköpingsbiskopen Martin Lind har visserligen skrivit om "Kristendom och nazism", men det är en avhandling i systematisk teologi och behandlar i första hand fyra tyska teologers förhållande till nazismen. I övrigt finns ett nordiskt samlingsverk om "Kirken, Krisen og Krigen", redigerat av Stein Uglevik Larsen och Ingun Montgomery, och Gunnar Appelquist har skrivit om "Luthersk samverkan i nazismens skugga. Sverige och Lutherakademien i Sondershausen 1932–1945". Statvetaren och sedermera domprosten Clarence Nilsson har lyckats skriva en tjock avhandling om "Sam Stadener som kyrkopolitiker" utan att med ett ord beröra Stadeners starka pronazism.

Dessvärre håller inte Gunnarssons bok vad titeln lovar. Författaren buntar samman de kyrkliga företrädarna i tre grupper: den traditionella teologin, den idealistiska teologin och lundateologin. Till "den traditionella teologin" för Gunnarsson folkkyrkligheten, den socialietiska riktningen, unglyrkörörelsen, den ekumeniska rörelsen, gammalkyrkligheten och högkyrkligheten. Till "den idealistiska teologin" föres Sveriges religiösa reformförbund, Förbundet för kristet samhällsliv och broderskapsrörelsen. Medan man kan säga, att det finns alltför många disparata grupper inom "den traditionella teologin", gäller motsatsen om "lundateologin". Den bestod av huvudsakligen tre personer: Gustaf Aulén, Anders Nygren och Ragnar Bring. Men i Gunnarssons sammanhang är också "lundateologin" alltför disparat. Den sönderfaller i tre grupper, där Ragnar Bring var mycket protysk, Anders Nygren mest intresserad sig för kyrkans frihet och kunde uttrycka förbluffande likheter inför demokratis öde, medan Gustaf Aulén var en av nazismens mesthängivna motståndare ö h t i Sverige. Det blir därför synnerligen ofullständigt, då Gunnarsson med hänvisning till Nygren sammanfattningsvis säger: "Det lundateologiska avståndstagandet från Deutsche Christen gällde denna organisations omstöpnig av kristendomen i nazistisk riktning, inte i och för sig de nazistiska idéerna."

Jag tror att man skall vara försiktig med att bygga historiska avhandlingar på "åsiktsskolor". Det är angeläget för mig att framhålla detta, bl a därför att Lars Gunnarsson hänvisar till min avhandling från 1969 om svensk järnvägspolitik. Dock skall sägas, att innan jag i den boken på 60 sidor analyserar "argumentlinjer" i debatten, har jag på 165 sidor skildrat politiken och debatten kronologiskt. Därmed blir argumenten insatta i sina sammanhang och bör inte så lätt uppfattas som fritt svävande.

Herbert Tingsten och Boris Beltzickoff har länge bestämt slagfältet om kristendom och nazism. Genom dem har biskoparna Nyberg och Cullberg blivit huvudföremål för angrepp. Betydligt mer förtjänt av angrepp har Nygrens kollega i Lund, exegetikprofessorn Hugo Odeberg, varit, men han har skyddats senast av sin biograf i SBL, Trygve Kronholm. Det är bra att Lars Gunnarsson lyfter fram andra kyrkliga pronazister som medlemmarna i Reformförbundet, Emanuel Linderholm och Nils Hannerz.

Frågan återstår också efter Gunnarssons avhandling: Finns det någon koppling mellan teologisk åskådning och kyrkosyn å ena sidan och å andra sidan inställningen till nazismen?

Kyrkans kanske finaste insats under nazitiden nämner inte Gunnarsson. Under advent 1942 angrep de svenska prästerna med i spetsen Gustaf Aulén och Olle Nystedt förföljelsen av de norska judarna. Via dessa predikningar, som gick ut i radio och refererades i tidningar, började det svenska folket få klart för sig graden av ondska hos nazisterna och började också inse, att antisemitism och rasism är livsfarliga ideologier.

S.O.

Mikael af Malmberg. *Den ståndaktiga nationalstaten. Sverige och den västeuropeiska integrationen 1945–1959*. Bibliotheca Historica Lundensis, 80. Lund University Press. Lund 1994. 443 s.

Det är en komplicerad uppgift att kartlägga och analysera Sveriges förhållande till de europeiska enhetssträvandena under årtiondena efter det andra världskriget. Eftersom den svenska Europapolitiken låg i skärningspunkten mellan utrikespolitik och ekonomi måste interdependensen mellan ekonomi, rustningar, diplomati, byråkrati och krigsmakt beaktas.

I sin mycket välskrivna doktorsavhandling framlagd vid Lunds universitet förmår Mikael af Malmberg skickligt hålla samman de många disparata elementen i den svenska Europapolitiken även om de militära övertågandena inte behandlas. Undersökningen grundar sig på ett omfattande tryckt och otryckt material, däribland arkivalier från svenska UD, Kol- och stålgemenskapen och EEC. Därtill visar författaren stor förtrogenhet med internationell litteratur och aktuell forskning. Detaljerat, men utan att förlora de stora sammanhangen ur sikte, redogör Mikael af Malmberg för det svenska diplomatiska spelet kring Marshallhjälpen, OEEC, Europarådet, Kol- och stålgemenskapen, den planerade europeiska försvarsgemenskapen EDC, Romfördraget, det brittiska utspelet om ett västeuropeiskt frihandelsområde (WFTA) i OEEC:s regi, det nordiska tullunionsprojektet samt EFTA. Det sistnämnda tillkom på svenskt initiativ som plattform för ekonomiska förhandlingar med EEC.

Det framgår tydligt av framställningen med vilken skepsis den politiska eliten i Sverige – med kabinettsekreteraren, senare biträdande utrikesminister Dag Hammarskjöld som markant undantag – betraktade förslagen från de kontinentaleuropeiska staterna om ekonomisk, politisk och militär integration. På svensk sida prioriterades FN och Norden före Europa, som av folkpartiledaren Bertil Ohlin t.o.m. betecknades som ”ett godtyckligt geografiskt begrepp och intet annat”; svenskarna ansågs ha mer gemensamt med nordbor och nordamerikaner än med fattiga sydeuropéer. Under undersökningsperioden fungerade Sverige nästan alltid som junior partner till Storbritannien i dess strävan att rida spärr mot framväxten av ett ”Europas Förenade Stater”. Utgångspunkterna för samarbetet var olika: britterna önskade slå vakt om ledarskapet i Västeuropa och imperiebanden, svenskarna om sin många gånger pragmatiska neutralitetspolitik och det nationella välfärdsprojekt som folkhemsvisionen signalerade. Vid ett tillfälle blev dock situationen kritisk. Det var 1952 då britterna genom den s.k. Edenplanen föreslog att försvarsfrågor skulle ingå i Europarådets verksamhet. Bakom utspelet låg en brittisk strävan att kontrollera och bromsa integrationsprocessen. Frankrikes veto 1954 mot en särskild Europaarmé gjorde det emellertid möjligt för det neutrala Sverige att kvarstå som medlem.

Det kan avslutningsvis konstateras att Mikael af Malmberg har presterat en imponerande avhandling, full av uppslag för fortsatt forskning och väl ägnad att nyansera den sedan länge pågående debatten om svensk neutralitetspolitik under det kalla krigets inledningskede.

Bengt Nilson

Bo Stråth, *Folkhemmet mot Europa. Ett historiskt perspektiv på 90-talet*, Tidens förlag 1993. 352 s.

Titeln på Göteborgshistorikern Bo Stråths senaste bok är avsiktligt tvetydig, ett folkhem som å ena sidan strävar efter att närma sig Europa, men som också sedan lång tid definierat sig i motsats till Europa.

Boken är i första hand en historisk analys av Sveriges förhållande till Europa. Med fackhistorisk detaljkunskap vågar sig Stråth på att med stor pensel måla en bild av det svenska folkhemmet i dess europeiska och globala sammanhang. I en sådan total-historisk bild ryms såväl kultur och identitet som storpolitik, ekonomins internationalisering och företagsorganisatorisk förändring.

Analysen rymmer tre nivåer: den internationella ekonomins utveckling och Sveriges roll däri, utformningen av nationella och andra identiteter samt betydelsen av två nyckelbegrepp i svensk samtidshistoria: neutraliteten och folkhemmet.

Författaren ägnar också en hel del utrymme åt att diskutera framtiden; Sveriges och EU-projektets framtid och en möjlig utveckling ”från nationell korporatism till europeisk intressekonkurrens” samt Europas förhållande till övriga världen. Det är en väldig ansats och boken kan delvis läsas som en civilisationsbejakande pendang till Gunnar Adler-Karlssons ”Handbok för 90-talet”. Även Stråth ställer de stora frågorna om svält, miljöproblem och sociala orättvisor, men hans resonemang andas till skillnad från Adler-Karlssons optimism inför framtiden. De transnationella företagens fred – Pax transnationalium negotiorum – är ett begrepp som han gärna använder sig av.

I denna bok liksom i tidigare arbeten tillmäter Stråth språket stor betydelse för den politiska processen. Den som skaffar sig tolkningsföreträde till den politiska diskursens nyckelbegrepp får ett grepp om utvecklingen. I Sverige har det framför allt handlat om neutraliteten och folkhemsmetaforen. Med ett historiskt perspektiv klargör Stråth hur den icke stadfästa neutralitetens styrka legat i flexibiliteten. Den 180-åriga kontinuiteten i neutralitetspolitiken är en myt, hävdar han, och visar hur begreppet hela tiden anpassats efter omständigheterna.

Neutralitetsbegreppets roll är särskilt intrikat i Europadebatten. Under 1950-talet skaffade sig den socialdemokratiska regeringen tolkningsföreträde till begreppet och kunde sedan under lång tid genom att hävda att medlemskap i EG inte var förenligt med den svenska neutraliteten avvärja en bredare Europadebatt som för det egna partiet och för landet kunde varit uppslitande. Parallellen till NATO-landet Norge ligger nära till hands.

Även om föreställningen om en 180-årig kontinuitet i neutralitetspolitiken är en efterhandskonstruktion kvarstår dock den kontinuitet som består i att Sverige under världspolitikens alla skiftningar sedan början av förra seklet sluppit att militärt blandas in i Europas krig. Stråth diskuterar framför allt politiken, men för folkviljan och den nationella självförståelsen kan man fråga sig om det inte är den långa freden, och inte hur politiken tekniskt sett formulerats, som är det avgörande.

Stråths analys av den svenska politikens nyckelbegrepp för också tankarna till ett av den europeiska debattens nyckelbegrepp: integration. Mycken samhällsvetarmöda har lagts ner på att definiera begreppet och ge det en vetenskaplig status, men med föga framgång. Integration är primärt ett politiskt retoriskt begrepp, inkastat i leken av amerikanerna 1949 i missnöje över att det närmande mellan de västeuropeiska staterna som var huvudsyftet med Marshallhjälpen gick för trögt. Att kräva ökat *samarbete* var för vagt och varje tal om *union* skulle med säkerhet fått briter och skandinaverna att slå bakut. Lösningen blev att kräva *integration*. I sitt programtal i oktober 1949 använde Marshalladministrationens chef Paul Hoffman ordet i var och varannan mening och det har sedan dess intagit en central plats i debatten. Liksom är fallet med den icke stadfästa neutraliteten ligger integrationsbegreppets styrka i mångtydigheten.

I Stråths framställning intar den socialdemokratiska hegemonin inom såväl inrikes- som utrikespolitiken en framträdande plats. Naturligtvis är SAP med sitt långa rege-

ringsinnehav helt centralt för förståelsen av Sveriges 1900-talshistoria, men man bör också komma ihåg att endast undantagsvis har socialdemokraterna haft egen majoritet. Många viktiga politiska beslut är resultat av kompromisser. Hemligheten bakom den svenska modellen är inte något socialdemokratiskt envælde, utan just förmåga att skapa hållbara kompromisser. Det gäller inte minst i försvars- och utrikespolitiken, där socialdemokraternas starka ställning byggde på att de lyckades förena pacifistiska och försvarsvänliga krafter i sin politik.

Stråth för fram det upplevda katolska hotet från Europa hos Arthur Engberg och andra ledande socialdemokratiska publicister och politiker, ett ämne som Klaus Misgeld behandlat tidigare i ett flertal arbeten. Denna rädsla är knappast resultatet av någon socialdemokratisk hegemoni utan har djupa rötter även i det borgerliga lägret. Så utfärdade till exempel Bertil Ohlin redan 1947 i Stockholm-Tidningen en "Varning för Europamystik". Europa var ett godtyckligt geografiskt begrepp som man borde göra sig av med, hävdade folkpartiledaren. Sverige hade mycket mer gemensamt med länder som Storbritannien, USA och Canada än med Grekland och Italien.

Stråth menar att "de vita och svarta färgerna i den svenska debatten kan knappast förstås som annat än en kollektiv förträngning av det europeiska, som i sin tur måste ha haft att göra med en hybris grundad i ekonomiska framgångar. Att den ekonomiska utvecklingen därvid var starkare i Tyskland hade ingen inverkan." Att de västtyska kristdemokraternas "sociala marknadsekonomi", med dess syntes mellan marknadens kalla rationalitet och kristen kärlek till nästan, inte alls var någon råbarkad kapitalism utan i realiteten stod ganska nära den svenska blandekonomiska modellen, var ett faktum som förbisågs av fler än socialdemokraterna.

En liten detalj bör påpekas i detta sammanhang. Av bara farten hänför Stråth nästan all offentlig debatt till den socialdemokratiska sfären. Han hävdar till exempel att Dag Hammarskjölds omtalade artikel "Att välja Europa" publicerades i Tiden, men det var faktiskt i Svensk Tidskrift. Hammarskjöld var mycket noga med att publicera sina artiklar i tidskrifter av olika politisk färg för att markera sin politiska obundenhet. Att Sverige trots Undéns restriktiva hållning kom att spela en aktiv roll i OEEC och Europarådet var mycket hans verk och i Europasamarbetet var han beredd att gå betydligt längre än regeringens politik medgav.

"Folkhemmet mot Europa" är en brokig bok, ett verk fullt av kreativitet och energi. Den är inte lättsmält, men det är mycket inspirerande att läsa en historiker som inte nöjer sig med några enkla sanningar utan med lust brottas med historiens komplexa eller rent av kaotiska natur. Stråth reducerar inte utvecklingen till enbart ekonomi, politik eller kultur/mentalitet, utan insisterar på att försöka skapa sammanhang mellan dessa olika beståndsdelar. Resultatet blir braudelskt.

Mikael af Malmberg

Hans De Geer (red). *Skapare, skojare och skurkar. Företagaren i litteratur, film och konst*, Timbro, Stockholm 1994. 398 s.

Boken är ett resultat av forskningsprogrammet *Ideologi och norm* vid FA-rådet som syftade till att blottlägga vår (d v s svenskarnas) mentala infrastruktur och därigenom komma åt vårt sätt att tänka och känna inför företagsamhet och den ekonomiska sfären. Hans De Geer frågar i förordet ”Ger litteratur, konst, teater och film möjligheter att blottlägga ett grundläggande värderingsmönster och vilket mentalt handlingsutrymme skapar konstnärerna för företagarna?”

Ytters handlar det således om företagsklimatet. Med tanke på att projektet bl a finansierats av SAF och att boken har givits ut av Timbro skulle man kunnat befara att det rörde sig om ett oblygt försök av den s k marknadens förkättrade företrädare att påvisa hur illa behandlade företagarna och företagandet i vårt land blivit i media, läroböcker, konst och skönlitteratur och därmed vilket osunt företagsklimat som råder i landet.

Så är emellertid inte fallet. Flera av bidragen skulle sannolikt fungera utmärkt på såväl arbetar- som kvinnohistoriska specialseminarier. Valet av studieobjekt är givetvis inte en slump och den ena av de avslutande kommentarerna, författad av Björn Hammar och Anders Johnson, från Sveriges Verkstadsindustrier respektive SAF, innehåller förvisso tydliga perspektivmarkörer, men studiet av bilden av företagaren kunde likaväl motiveras från andra ideologiska utgångspunkter och Hammars och Johnsons bidrag är en fristående kommentar till de vetenskapliga artiklarna, inte ett styrmedel.

De i volymen ingående bidragen har inte någon gemensam ideologisk utgångspunkt. Björn Ranelid ger t ex i sitt bidrag – som behandlar villkoren för litteraturens förhållande till den ekonomiska vardagen – en städerskas föga insmicrande porträtt av en företagare och filmvetaren Erik Hedling analyserar kritiken mot den företagsvänliga thatcherismen i engelsk 80-talsfilm. Professorn i företagsekonomi Barbara Czarniawska-Joerges prövar möjligheten att använda ett skönlitterärt verk som utgångspunkt för en organisationsteoretisk diskussion och ekonomihistorikern Jan Westerberg samt etnologerna Mats och Beatriz Lindquist diskuterar företagarnas självbilder sådana de kommer till uttryck i intervjuer och memoarer. Litteraturvetaren Martin Kylhammar reflekterar utifrån exemplet Lubbe Nordström och hans syn på storföretagaren som hjälte över de samhälleliga villkor som tillåter företaget, storföretagaren, kapitalismen och den ekonomiska liberalismen att spela föredömliga roller i samhällsdebatten. Övriga författare behandlar utifrån olika teoretiska och metodologiska utgångspunkter bilden av företagaren. Den bild som framtonar är långtifrån entydig och det vore därför, som Arne Jarrick påpekar i sin kommentar, inte särdeles lyckat att generalisera utifrån de enskilda bidragen. Om man lägger samman resultaten, vilket borde gjorts på ett mera systematiskt sätt, skapas däremot underlag för en intressant och nyanserad diskussion av bilden av företagaren i Sverige. Varför är allmänhetens bild mera nyanserad än läroböckernas? Hur kan det komma sig att den samtida ”seriösa” litteraturen saknar företagarpporträtt, medan tvåloperorna kryllar av mer eller mindre skurkaktiga, stereotypa företagare? Vilken betydelse har FLN-litteraturens bild av den kvinnliga företagsamheten som modell för kvinnligt företagande och självständighet? Finns det rent av en genderpolarisering, där manliga företagare skildras negativt, medan kvinnliga framställs positivt? I viken utsträckning är bilden av företagaren i Sverige ”svensk”?

Undersökningarna är uppslagsrika och tankeväckande, även om de snarare är explorativa än uttömmande, och även om jag, i likhet med Arne Jarrick i vissa bidrag gärna skulle sett mera utförliga diskussioner om materialets representativitet och vilka urvalskriterier som använts, visar studierna på ett intressant, och så vitt jag kan bedöma, hittills negligerat forskningsområde, som torde lämpa sig särdeles väl för historiska studier. Det är därför synd att det diakrona perspektivet i stort sett saknas. Förvisso görs jämförelser mellan bilden av företagaren i 1960- och 1980-talets läromedel (Staffan Selander) och mellan andelen företagarpporträtt i den borgerliga romanen vid förra

sekelskiftet och i den samtida litteraturen (Göran Hägg). Det finns vidare en skiss över hur synen på ekonomisk verksamhet förändrats genom historien (Hans De Geer) samt ett historiskt perspektiv i Kylhammars studie liksom i Hans Henrik Brummers artikel om företagarpporträtt i olja. Inte desto mindre saknas systematiska jämförelser av bilden av företagaren då och nu, studier som hade kunnat visa på kontinuitet och förändring. Avsaknaden av ett konsekvent genomfört diakront perspektiv medför att det blir svårt att förklara varför den samtida bilden av företagaren ser ut som den gör. Om man, vilket Hans De Geer hävdar, har som målsättning att komma åt en mental infrastruktur, krävs långa perspektiv. Det hade också varit på sin plats med jämförelser i rummet. Som det nu är antyds att bilden ser annorlunda ut i andra länder, men några systematiska jämförelser görs, med två undantag, inte. (Undantagen är Sven Ross som i sin studie av bilden av företagaren i tvåloperan använder tre amerikanska undersökningar som jämförelsematerial och Erik Hedlings tidigare nämnda bidrag). Därmed blir det inte möjligt att visa huruvida den svenska bilden av företagaren är unik.

Invändningarna till trots är ”Skapare, skojare och skurkar,” en intressant och uppslagsrik bok som visar på ett angeläget forskningsområde.

Lars M Andersson